GÜNCEL YAYINCILIK

TOKTAMIŞ ATEŞ

GÜNCEL ÇOCUK

Kızıma Atatürk'ü Anlatıyorum

İşte Hayat Kitaplığı - 3
ISBN 975-8020-64-1

Kızıma Atatürk'ü Anlatıyorum / Toktamış Ateş
Kapak: Talip Aktaş

1. baskı: İstanbul, Kasım 1999

Baskı: Mart Matbaacılık Ltd. Şti.

© Güncel Yayıncılık Ltd. Şti.
© Toktamış Ateş

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Güncel Yayıncılık Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sok. No:19/3 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0 212) 511 44 51 Fax: (0 212) 522 86 68

e-mail: kontiki@turk.net

Toktamış Ateş

Kızıma Atatürk'ü Anlatıyorum

GÜNCEL YAYINCILIK

İste Hayat Kitaplığı'nın diğer yapıtları

Tahar Ben Jelloun
Kızıma Irkçılığı Anlatıyorum

Régis Debray
Kızıma Cumhuriyeti Anlatıyorum

Anette Wieviorka
Kızıma Soykırımı Anlatıyorum

Giriş

Ayşegül, herhalde 3-4 yaşlarındaydı. O ilkbahar aylarında bir hafta sonunda Tekirdağ'da, sanıyorum Atatürkçü Düşünce Derneği'nde, bir konferans vermemi istemişti. Tekirdağ Nevin'in de memleketi olduğu için, onu ve Ayşegül'ü de götürmüştüm. "Evde, anneannesi ve dedesiyle oturur", diye düşünmüştüm.

Tekirdağ'ın güzel bir kültür merkezi ve merkezin çok amaçlı bir salonu vardır. Genellikle, sinema salonu olarak kullanılır. Fakat böyle konferanslar için de uygun bir salondur. Tek kusuru, beşinci katta olmasıdır. Salonun bulunduğu kata çıktığınız zaman, nefesinizin düzene girmesi için, bir süre beklemeniz gerekir. Hele biraz fazla kiloluysanız...

Konferansın konusu, "Laiklik ve Demokrasi" idi. Türkiye'de o dönemde; İslam şeriatçıları iktidarı zorlamakta olduklarından, Tekirdağ gibi aydın kentlerde halk, bu tür konulara çok duyarlı idi. Özellikle gençler ve

öğrenciler; salonu tıklım tıklım doldurdukları gibi, en alt kattan başlamak üzere, merdivenler bile dolmuştu. Ve, o merdivenlerden güçlükle çıktıktan sonra, salonun normal girişini kullanamamış, yan taraftan sahne arkasına geçirilmiş ve oradan da sahneye çıkmıştım. Yani epey zahmetli olmuştu.

Sahnede gözüm ışıklara alıştıktan sonra; en ön sırada, akrabası bir genç kızın kucağında Ayşegül'ü gördüm. O kalabalıkta nasıl gelmişler, nasıl o merdivenlerden geçmişler ve en ön sırada nasıl yer bulmuşlardı aklım ermemişti. Ama "Hoşuma gitmedi" dersem doğru söylememiş olurum.

Daha sonra konferansa "dalınca", Ayşegül'e ve onu getiren ablasına pek dikkat edemedim. Fakat bir süre sonra tekrar görmeye çabalayınca, yerinde olmadığını gördüm. Gene, nasıl becermişlerse becermişler ve o kalabalığı yararak dışarı çıkmışlardı.

Konferans çok keyifli olmuştu. Toplantıdan sonra, müdürün odasında çay içmeye davet ettiler. Çay içerken, baktım Ayşegül düşe kalka geliyor. Çevresindekiler de gülüşüyorlar. Neden güldüklerini sorduğumda çok hoşuma giden bir şeyler anlattılar.

Konferans devam ederken, Ayşegül'ü fuayede gören kimi tanışlarım; "Baban ne anlatıyor?" diye sorduklarında, "Vallahi" demiş,

"Atatürk matatürk bir şeyler anlatıyor, ama ben anlamıyorum..."

Kızımı kucakladım, öptüm kokladım ve büyüdüğü zaman ona Atatürk'ü, anlayacağı bir biçimde anlatmanın sözünü verdim. Yani, şu anda elinizde tuttuğunuz kitabı yazmaya, yıllarca ve yıllarca önce karar vermiştim.

Umuyorum Ayşegül'e ve onun yaşıtlarına yararlı bir kitap olur ve haklı olarak, "Türk milletinin bir şansı" olarak değerlendirdiğimiz Atatürk'ü anlamalarına katkıda bulunur.

Kızım Okula Başlıyor.

Kızım ilkokula Tarık Akan'ın kurucusu olduğu ve adı daha sonra "Taş İlköğretim Okulu"na dönüşen Taş İlkokulu'nda başladı. Fatih'ten Bakırköy'e gitmesi ve dönmesi bir sorun olacaktı ama, doğrusu "ehil ellere teslim etme uğruna" buna değerdi. Hepsi aydın düşünen, yurtsever ve hiç kuşkusuz yürekten Atatürkçü öğretmenlerin elinde kızım; ülkesini, halkını ve Atatürk'ü sevmeye başladı. Ama kafasında beliren bir dizi soruyu, "aceleyle" öğrenmek istediği için, beni sıkıştırmaya başladı. Bu kitapta, kızımın değişik zamanlarda sorduğu soruları, kolay anlaşılabilir olması için, belli bir mantık silsilesi içinde sunmaya çabalayacağım.

– *Bir akşam Ayşegül, "Babacığım" dedi, "bizler Atatürk'ü çok seviyoruz. Ülkemizi düşman işgalinden kurtarmış ve padişahlık yönetimine son vererek Cumhuriyet'i ilan etmiş. Nasıl oluyorda, bazı insanlar Atatürk'ü sevmiyorlar? Böyleleri var mı?"*

Çok zor bir soru olduğunu düşündüm. Fakat bir biçimde yanıtlamak durumundaydım.

"Bak kızım" dedim, "insanlar toplu bir biçimde yaşamaya başladıkları andan itibaren aralarında yöneten-yönetilen ilişkisi başlar. Her toplumda, "birileri" yönetir. Yani toplum yaşamının kurallarını koyar. Eğer kurallar olmazsa, toplu yaşam da olmaz. Zira kuralların olmadığı yerde anarşi başlar, kaos olur.

Bir toplumda yöneticilerin belirlenmesinin birkaç farklı yöntemi vardır. Yani toplum yaşamı için gerekli ve zorunlu olan kuralları 'kimlerin' belirleyeceği sorusu, tarih boyunca çok tartışılan bir soru olmuştur."

– Peki bu farklı yöntemler ne?

"Bak kızım, bilebildiğimiz en eski toplumlarda ilk yöneticiler, yani şefler, 'en güçlü' olanlar idi. Söyledikleri her şey yasa, ya da kural olurdu. İtiraz eden olursa, elindeki kaba gücü kullanarak, o itiraz edeni sustururdu.

Daha sonra, insanları itaat ettirebilmek için, salt kaba kuvvetin yetmediği görüldü. O insanları 'ikna etmek', inandırmak da gerekiyordu. İşte o zaman insanların, 'bilinmeyen karşısındaki korkuları', yani 'sihir ve büyü' kullanılmaya başlandı. Ve o 'en güçlü olan' özelliğini taşıyan şef, karşımıza 'sihirbaz', ya da 'büyücü' olarak çıkmaya başladı. Daha sonra bunun yerini din adamları alacaktır.

Sence de öyle değil mi? Nedenini bildiği-

miz şeylerden korkmayız. Ama nedenini bilmediğimiz ya da anlayamadığımız bir şey olursa, fena halde ürkeriz."

– Yani babacığım insanları din adamları mı yönetti?

"Hayır, tam öyle değil. Yönetici durumuna gelen din adamları da olmuştur ama; asıl yöntem, din adamı olmayan birinin yönetmesi, fakat din adamlarının ve din kurumunun (ister çok tanrılı bir din olsun, ister Hıristiyanlık olsun, ister Musevilik olsun, ister Müslümanlık olsun) bu yönetimin, 'Allah'ın buyruklarına uygun' olduğunu dile getirmeleri şeklinde görülüyor."

– Peki demokrasi ne zaman ortaya çıktı?

"Demokrasinin ne zaman ortaya çıktığını kesin olarak söylemek mümkün değil. Eski Yunan'da adına demokrasi denen bir yönetim görüyoruz ama, o demokrasinin, günümüz demokrasilerine benzeyen bir yanı yoktu. Yöneticiler genellikle seçimle değil, kurayla belirlenirdi. Fakat demokrasi sözcüğü de Yunancadan gelir. Eski Yunancada 'demos' halk demektir, 'kratos'da yönetim demek olduğuna göre, 'demos-kratos', halkın yönetimi anlamına geliyor."

– Günümüzdeki biçimiyle demokrasi ne zaman ortaya çıktı?

"Dedim ya, zor bir soru bu. Fakat 'demok-

ratik' olarak isimlendirebileceğimiz ilk belgelerin İngiltere'de çok eski tarihlerde yayınlandığını görüyoruz. Daha sonra ABD Bağımsızlık Bildirisi ve Fransız Devrimi sonrası yayınlanan, 'İnsan ve Vatandaş Hakları' bildirisi, demokratik toplumların temel ilkelerini ortaya koyuyor."

– *Anladığım kadarıyla, toplumlarda yönetenlerin yetkilerini aldıkları üç kaynak var. Bunlardan biri zorbalık ve kaba güç, ikincisi din ve tanrı ve nihayet üçüncüsü (demokrasi halkın yönetimi olduğuna göre) halk. Doğru anlamış mıyım?*

"Aferin kızım, çok iyi anlamışsın."

– *Bu açıklamalar, günümüz devletleri için de geçerli sayılabilir mi?*

"Elbette. Örneğin günümüz diktatörlerinin, eski toplumların zorba şeflerinden hiçbir mantık farkları yoktur. Ama ellerindeki silahlar değişiktir.

Günümüzde İslam şeriatı ile yönetildiğini iddia eden devletlerin de, tarihte gördüğümüz 'din devletlerinden' farkları yoktur. Her ikisi de, kendi yorumladıkları bir din çerçevesinde toplumu biçimlendirmeyi amaç edinmişlerdir."

Gelelim Osmanlı'ya

Yönetim biçimleri konusunda daha bir dizi açıklama yapılabilirdi ama, şimdilik bu kadarının yeterli olduğunu düşünüyorum. Zaten Ayşegül'de bu konulara fazla bir ilgi duymuyordu. Fakat konu bizi ister istemez Osmanlı İmparatorluğu'na getirmişti.

– *Peki babacığım, Osmanlı İmparatorluğu bir din devleti miydi, bir demokrasi mi?*

"Osmanlı İmparatorluğu elbette bir din devleti, bir 'teokrasi' idi. Fakat din temeline dayanan 'şeri hukuk' yanı sıra, geniş bir 'örfi hukuk' uygulaması vardı. Örfi hukuk, dinle bağlantısı olmayan ve o yöredeki alışkanlıklara ve örfe dayanan hukuk anlamına geliyor.

Doğrusu fazla kafanı karıştırmak istemiyorum ama, o dönemde bir devletin kurulmasında dinin nasıl etkili ve belirleyici olduğunu anlatmam gerek.

Diğer dinler de olduğu gibi, İslamiyet'de de değişik mezhepler vardır. Bunlar arasında en yaygın olanlarından biri, Sünni-Hanefi mezhebi idi ki; İslam peygaberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, bir türlü seçimle

gelen dört 'halife'yi, Abbasi Ailesi devralmıştı. Halife, Hz. Muhammed'in 'halefi', yani onun yerine geçen insan demekti ve İslam dünyası için de, belirli bir ağırlığı vardı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, kuruluş 'iznini', o dönemde Bağdat'ta oturan Abbasi halifesinden aldığı gibi, aynı şeyi Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar da yapmışlardı.

Zaten Yavuz Sultan Selim Mısır'ı zaptettiği zaman, oraya sığınmış bulunan son Abbasi Halifesi'ni İstanbul'a getirmiş ve bir törenle bu makamı Osmanlı Hanedanı adına devralmıştı. Yani, Sultan Selim'den sonra Osmanlı padişahları, aynı zamanda 'İslam halifesi' unvanını kullandılar. Tabii sadece Sünni'lerin gözünde halife idiler."

– *Peki babacığım, Osmanlı İmparatorluğu'nda herkes Sünni Müslüman mıydı?*

"Elbette değildi. Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir imparatorluktu. Yani din, mezhep, ırk vb. bakımlardan birbirinden çok farklı bir dizi ulusu biraraya getirmişti. Yoğun bir 'gayrimüslim' nüfus olduğu gibi, Müslümanlar arasında da yoğun bir 'Alevi' nüfus vardı."

– *Yani Şiiler...*

"Hayır. Aleviler Şiilerle çok benzer bir inanç sistemine sahip olmakla birlikte, inançlarının yaşanması konusunda çok farklı bir

anlayışa sahiptirler. Aleviliği, Müslümanlığın bir Türk yorumu olarak isimlendirmek, sanıyorum çok yanlış olmaz. Bu anlayış çerçeverinde, Türklerin eski dini 'Şamanizm'in izlerini de bulabiliriz. Zaten Aleviler arasında da farklı yorumlar vardır. Fakat hemen tümünün 'sevgiye' dayandığını söyleyebiliriz."

– Peki Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının nedeni, bu çok uluslu bünyesi miydi?

"Sevgili kızım, sen beni bambaşka yerlere doğru çekmek istiyorsun. Eğer Osmanlı'ya bu kadar yer ayırırsak, sana Atatürk'ü anlatacak yerim kalmaz. Fakat madem ki sordun, şu kadarını söyleyeyim ki; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının nedenlerinin başında, çok uluslu yapısı gelir.

Fransız Devrimi sonrasında, tüm Avrupa'yı kasıp kavuran 'ulusçuluk akımı', Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı uluslarda da 'ulus bilinci' uyanmasına neden oldu. Ve bu farklı uluslar, kendi 'ulus-devlet'lerini kurabilmek için, Osmanlı'ya karşı başkaldırdılar. Fakat asıl 'yıkılış', I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi ile gerçekleşti. Ulusçuluk akımının etkisini, bir tür 'çözülme' olarak isimlendirebiliriz."

– Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm Müslümanlar ya da tüm Müslüman uluslar, Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kaldılar mı?

"Ne güzel bir soru bu böyle! Hayır kalmadılar. Özellikle Araplar, İngiltere'nin kendilerine bir 'ulus-devlet' kurma olanağını tanıyacağına inanarak, I. Dünya savaşı'nda İngiltere'nin yanında savaştılar. Osmanlı I. Dünya Savaşı'nı asıl o cephelerde kaybetti."

– Aklıma iki soru birden geliyor babacığım. Bunlardan biri Müslüman Arapların, halifenin devletine karşı, nasıl olup da Hıristiyan İngiltere ile birlikte savaştıkları. İkinci sorum da, Osmanlıların neden I. Dünya Savaşı'na girdikleri. Girmesek olmaz mıydı?

"Bunlar da çok güzel sorular. Ama birlikte yanıtlanması pek mümkün olmayan sorular.

Önce ilk sorunun yanıtını ararsak, Araplardaki ulus bilincinin, din bilincinin önüne geçtiğini düşünebiliriz."

– Peki halifenin Arap dünyası üzerinde hiçbir etkisi kalmamış mıydı?

"Acele ediyorsun sevgili kızım. Bu konuya zaten daha sonra değineceğimizi düşünüyorum. Sanıyorum hilafete neden son verildiğini soracaksın. Halifenin durumunu o zaman anlatırım.

Şimdi, istersen ikinci sorunu yanıtlayayım. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na neden girdi? Bu savaşın dışında kalabilir miydi? Doğrusu bu sorunun yanıtı da çok ayrıntılı olabilir, fakat senin de anlayabileceğin

biçimde özetlemek istiyorum.

Her şeyden önce şunu bilmelisin ki, Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 'kaprisi' yüzünden girmemişti."

– Peki Enver Paşa kimdi?

"Çok araya giriyorsun ama, soruların çok güzel sorular. Enver Paşa çok kısa sürede paşalığa ve Harbiye Nazırlığı'na yükselmiş, parlak bir subay. İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden biri olarak, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynamış. Kimileri, Enver Paşa'nın padişahın kızı Sabiha Sultan ile evlendiği için çabuk yükseldiğini söylerler ama, bunun ne derecede doğru olduğunu bilemiyorum. Bu arada Meşrutiyet nedir diye sorma lütfen...

Konuya dönersek, Osmanlı İmparatorluğu, o günlerin dünya dengeleri öyle gerektirdiği için Almanya'nın yanı sıra I. Dünya Savaşı'na girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın başında, yaşama yeterliliğini önemli ölçüde yitirmişti. Rusya, 'hasta adam' diye isimlendirilen Osmanlının ölüme terk edilmesini ve parçalanmasını istiyordu. Buna karşılık İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumasından ve yaşatılmasından yanaydı. Zira Rusya'nın 'güney'e inmesinin önündeki

en ciddi engel, Osmanlı İmparatorluğu idi.

Bu durum, Almanya'daki dağınık prensliklerin birleşerek, Alman İmparatorluğu'nu kurmalarına kadar sürdü. Ancak Almanya'nın ya da Alman İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıkması, Avrupa dengelerini alt üst etti. Bundan en çok etkilenen de Osmanlı İmparatorluğu oldu.

Almanya'nın güçlü bir biçimde Avrupa siyasetine damgasını vurması, İngilte ve Rusya arasındaki buzları erittiği gibi, Almanya'ya karşı yakınlaşmak zorunda kaldılar. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunmaktan vazgeçerek, Rusya ile anlaşmayı tercih etti. Bu arada '93 Harbi' diye isimlendirilen 1876 Rus-Osmanlı savaşı patlamış ve Osmanlı; belli cephelerde çok iyi savaşmasına karşın, ağır bir yenilgi almıştı. Yeşilköy'e kadar gelen Ruslar, diğer devletlerin araya girmesiyle durdurulabilmişti.

İngiltere; artık Osmanlı İmparatorluğu'nu 'desteklemeye değer' bulmuyor, Almanya'ya karşı Rusya'nın desteğine önem veriyordu. kaldı ki; savaş patlamadan önce Osmanlıların elindeki Kıbrıs Adası'nın, 'geçici' kadroyla işgal etmişti ve geri vermek niyetinde değildi. Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını buradan denetleyecekti."

– Kıbrıs'ı da o dönemde mi yitirdik?

"Elbette kızım, ama lütfen araya girme.

İngiltere'nin desteğini yitiren Osmanlı, Rusya'ya karşı müttefik arayışına girdi. Fransa da Almanya'ya diş biliyordu. Bu bakımdan, Rusya ve İngiltere arasında ortaya çıkan yakınlaşmadan çok memnundu ve onların yanında yer aldı. Osmanlı İmparatorluğu için Almaya'ya yakınlaşmaktan başka çare kalmamıştı.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu, en son dakikaya kadar İngiltere ve Almanya arasında dengeyi korumaya çabaladı. Örneğin I. Dünya Savaşı patladıktan sonra, İngiltere'ye özel elçi gönderdi ve İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü güvence altına alması ve boğazların statüsünün değişmeyeceğini garanti etmesi durumunda, savaşa girmeyeceğini bildirdi. Fakat İngiltere, Rusya ile yaptığı gizli bir anlaşma uyarınca, Boğazları çoktan Rusya'ya bırakmıştı.

Yani Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na girmese bile, savaşı Rusya, İngiltere ve Fransa'nın kazanması durumunda, ne toprak bütünlüğünü koruyabilecekti, ne Boğazları.

Kaldı ki; Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş kararı alan son kabinesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa Almanya'dan yanaydı ama, Maliye Nazırı Cavit bey, İngiltere yanlısı idi."

– *Biraz önce sormaya korktum ama, 'harbi-*

ye nazırı' kimdir?

"Günümüzde böyle böyle bir bakanlık yok yavrum. Harbiye nezaretini, günümüz Türkçesiyle 'Genel Kurmay Bakanlığı' olarak isimlendirebilirz ama, 'Genel Kurmay' günümüzde bakanlık değil, başkanlıktır ve 'Milli Savunma Bakanlığı'na mı, yoksa 'başbakanlığa mı' bağlı olduğu konusu tartışmalıdır."

– Savaşta yenildik değil mi?

"Evet yenildik. Aslında Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda dört cephede savaştı. Çanakkale'de büyük bir zafer kazandı. Doğu Cephesi'nde de çok başarılı oldu. Bunda Rusya'da gerçekleşen devrimlerin rolü de büyüktü. Fakat her ne olursa olsun, 93 Harbi'nde yitirilen kentler de geri alındı. Fakat savaş, Irak Cephe'sinde kaybedildi. Suriye'de oluşturulan Yıldırım Ordular Grubu'na kumandan olarak atanan Mustafa Kemal daha aylarca önce, gelen felaketi görmüş ve barış istenmesi konusunda ayrıntılı bir rapor göndermişti ama, maalesef dinletemedi."

– Galiba Atatürk'e geldik...

"Aslında Atatürk'e çoktan geldik ama, nasıl olsa o konuda özel soruların olacağı için ben değinmedim. Zaten eğer bırakırsan kısaca Mondros Mütarekesi'nden söz ederek bu konuyu noktalamak istiyorum."

– Tabii babacığım, özür dilerim.

"Özür dileyecek bir şey yok yavrum. Çok geniş bir zaman sürecini, çok kısa bir zamanda anlatmaya çabalıyorum ve bir dizi bilmediğin kavramla karşılaşıyorsun. Bu bakımdan sık sık araya girmen doğal. Şimdi Mondros Mütarekesi'ne (Silah Bırakışması'na) dönmek istiyorum. Mondros, Limni Adası'nın liman kenti. Silah bırakışması burada demirli bulunan Agamemnon Zırhlısı'nda imzalandığı için, 'Mondros Mütarekesi' olarak isimlendirilir."

– *Galiba koşulları çok ağırdı.*

"Hem de nasıl. Eğer bir suçlusu var idiyse, 'savaş suçlusu' olması gereken Almanya'ya bile dayatılmayan koşullar, Osmanlı'ya dayatıldı. Hele bir yedinci madde vardı ki, görülmüş işitilmiş şey değildi. Müttefiklere, 'düzeni sağlamak için ve geçici olmak koşuluyla' gerekli gördükleri yerleri işgal hakkı veriyordu. Zaten mütareke sonrasında başlayan işgaller, bu maddeye dayanılarak yapıldı."

– *Musul da bu maddeye dayanılarak mı işgal edildi?*

"Bak neler biliyorsun sen. Aferin öğretmenine. Ama Musul'un işgali bir başka kepazeliktir.

Mütareke demek, savaşan tarafların silahlarını bırakması, savaşı kesmesi ve oldukları yerde kalmaları demektir. Fakat Musul'da İn-

giliz Kuvvetleri mütarekenin imzalanmasından bir hafta sonra, mütarekenin yedinci maddesine dayanarak değil, tümüyle bir 'emri vaki' yaparak Musul'u işgal ettiler. Ama maalesef Osmanlı kuvvetleri buna karşı direnemediler ve Musul'u bir daha geri alamadık."

Atatürk'e Gelince

– Galiba sıra Atatürk'e geldi babacığım!

"Evet yavrum, sıra Atatürk'e geldi. Fakat sana Atatürk'ün yaşamını anlatacak değilim. Bunu tüm diğer arkadaşların gibi sen de çok iyi biliyorsun. Ancak sana, Atatürk'ün yaşamı ile ilgili bazı ilginç noktaları anımsatmak istiyorum.

Her şeyden önce bilmen gerekir ki; Atatürk 'orta sınıf'tan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ve bütün yaşamı boyunca bu milletin 'naciz' (ki bunu 'sıradan' olarak tercüme edebiliriz) bir bireyi olmakla övündü. Atatürk için en büyük onur; soyluluk ya da ayrıcalıklı bir ailenin çocuğu olmak değil, bu 'büyük milletin bir bireyi' olmaktı.

Atatürk'ün doğum günü de belli değildir. Her ne kadar; annesi Zübeyde Hanım 'Mustafası'nın dışarıda kar yağan bir ayda doğduğunu söylemişse de, ne ayı bellidir ne günü. Oysa ki, hali vakti yerinde olan ailelerin çocuğu olduğu zaman, doğum gününü belirleyen bir işlem yapılırdı. Buna 'tarih düşmek' denirdi. Atatürk için kimse tarih düşmemişti ve bu

durum Atatürk'ün umurunda değildi.

Daha ileriki yıllarda kendisine doğum günü sorulduğu zaman, Türk Devrimi'nin başlangıç noktası olan 19 Mayıs tarihinin, doğum günü olduğunu söylerdi. Bunu biz de kabul edebiliriz.

Atatürk'ün küçük yaşta kaybettiği babası Ali Rıza Bey, çok ileri düşünceli bir insandı. Annesi Zübeyde Hanım'ın hatırını kırmamak için, bir günlüğüne 'mahalle mektebine' gitmiş ve sonra Şemsi Bey'in ilkokuluna gitmişti ki; Şemsi Bey, çağdaş eğitim yöntemlerini uygulayan ve öğrencilerini 'Batılı' bir anlayışla yetiştirmlek isteyen, önemli bir eğitimciydi. Böylece Ali Rıza Bey, küçük Mustafası'na çağdaş bir eğitim sağlamış ve o küçük yaşından itibaren, bilimin ve aydınlanmanın erdemine inandırmıştı.

Atatürk'ün daha sonra eğitimine devam edeceği Manastır Askeri Okulu da, aynı çağdaş eğtimi sürdüren bir okul olarak görülüyor."

– *Babacığım; Atatürk, mahallelerindeki bir askeri okul öğrencisinin üniformasına duyduğu sevgi nedeniyle askeri okula gitmiş diyorlar. Bu doğru mu?*

"Hiç öyle şey olur mu? Evet, Atatürk çok küçük yaşlarından itibaren giymine kuşamına özen gösteren ve şık giyinmeye çabalayan

bir kişiliğe sahipti. Zaten bu özelliği, ileri yaşlarında da devam edecektir. Eğer hatırlıyorsan seni Ankara'da Anıtkabir'e götürdüğüm zaman, yan binalarda Atatürk'ün bazı giysilerini sergilemişlerdi ve sen bunların şıklığına hayran olmuştun.

– *Evet hatırlıyorum. Üstüne başına biraz de sen dikkat etsen...*

"Bırak şimdi bunları... Konuyu saptırma.

Atatürk o gençlik yıllarında, okullarında aldığı eğitim kadar, Rumeli'nin ve özellikle Selanik'in özgür havasıyla kişiliğini kazandı. Başta Namık Kemal olmak üzere, Yeni Osmanlılar'ın, ya da Jön Türkler'in fikirleriyle tanıştı. Zaten daha sonra, İstanbul'da Harbiye'de okurken, Namık Kemal'in şiirlerini elle çoğaltır ve arkadaşlarına dağıtırdı. Sultan II. Abdülhamid'in uyguladığı baskı rejimine son verilebilirse, imparatorluğun içinde bulunduğu olumsuz koşullardan kurtulacağına inanıyordu."

– *Atatürk iyi bir öğrenci miydi?*

"Elbette çok iyi bir öğrenciydi. Fakat iyi öğrenci olmanın ölçüsü ve kıstası, 'sınıfının birincisi' olmaksa, Atatürk iyi bir öğrenci olarak değerlendirilemez ki; böyle bir değerlendirme, çok yanlış bir değerlendirme olur.

Örneğin Manastır'da askeri okulda öğrenciyken, Selanik'te Fransız frenglerinin açtığı

gece kurslarına giderek, Fransızcasını ilerletmeye çalıştı. Fransızcayı iyi bilmeden, 'çağı yakalamanın' mümkün olmadığını anlamıştı.

Ayrıca Mustafa adına, Kemal adının nasıl eklendiğini hepiniz bilirsiniz. Son derece başarılı olduğu matematik dersinin öğretmeni Mustafa Bey, 'İkimizin adı da Mustafa, bu böyle olmaz. Bundan sonra senin adın Mustafa Kemal olacak' demişti."

– Peki babacığım; Mustafa Kemal gençlik yıllarında, nasıl bir yönetim biçimi istiyordu. Biraz önce Abdülhamid'in baskı rejimine karşı olduğunu söylemiştin. Bir cumhuruyet kurulmasını mı istiyordu?

"Hayır yavrum. Atatürk'ün o dönemde bir cumhuriyet kurmak istediğini ya da bir cumhuriyet kurulmasını istediğini sanmıyorum. Her ne kadar, bazı arkadaşlarına 'seni bakan yapacağım' gibisinden şakalar yaptığını bilirsek de, bunların salt şaka olduğunu düşünüyorum.

O dönemde İttihak ve Terraki Cemiyeti üyelerinin, ki Mustafa Kemal de bu Cemiyete üye olmuştu, istedikleri yönetim biçimi, 'meşruti bir monarşi' idi. Yani Abdülhamid'in yürürlükten kaldırdığı anayasanın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), tekrar yürürlüğe girmesini ve 'Mebusan Meclisi'nin yeniden açılmasını istiyorlardı."

– Meşruti monarşinin ne demek olduğunu anlayamadım. Biraz açıklar mısın?

"Meşruti monarşi demek; monarşinin, 'meşru' bir zemine geçmesi demektir ki; bu, halkın oylarıyla seçilen bir meclis ile sağlanır ve 'monarkın' (imparator, sultan, kral, padişah vs) yetkilerine, sınır getirmesi olarak karşımıza çıkar.

Osmanlı padişahları; ellerindeki sınırsız ve denetimsiz yetkiyi, ilk kez 1838 tarihinde Sultan Abdülmecid'in ilan ettiği ve 'Tanzimat Fermanı' olarak da isimlendirilen 'Gülhane Hattı Hümayunu' ile sınırlamışlardır. Fakat bu ferman, kendi iradeleriyle yayınlanan bir fermandı. Buna karşılık 1876'da kabul edilen anayasa, hem meşruti bir yönetimin müjdecisi, hem de padişahların üstlerinde oluşan bir irade idi."

– Peki, bu demokrasi demek mi?

"Demokrasi de olabilir. Fakat acele etme. Demokrasinin ne olduğu ve ne olmadığını, biraz ileride Cumhuriyetimiz'in ilanını anlatırken tartışacağım."

– Çok soru soruyorum ama, biraz önce Mustafa Kemal'in İttihak ve Terraki Cemiyeti'ne girdiğini söyledin. Mustafa Kemal İttihatçılara karşı değil miydi?

"Çok güzel bir soru bu. Çok önemli bir noktaya değindin.

Mustafa Kemal İttihat ve Terraki'ye üye olmuştu ama, İttihatçıların 'maceracılığına' her zaman karşı olmuştu. Ve özellikle anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle başlayan II. Meşrutiyet döneminde, İttihatçıların lider kadrosunun uzağında durmuş ve sorumluluklarını paylaşmama konusunda, çok özen göstermişti. Oysa ki İttihatçıların en önde gelenlerinden Talat Bey (Paşa), çok yakın arkadaşıydı ve İstanbul'a geldiğinde sık sık onun evinde kalırdı.

Ayrıca özellikle altını vurgulamak isterim ki; Mustafa Kemal, ikinci sırada kalacak bir insan değildi. Ya en önde olmak ister ya da kendini gerilerde bırakırdı. İttihat ve Terakki içinde, biraz önce sözünü ettiğim Enver Paşa ön plana çıkınca, Mustafa Kemal sahneden çekilmeyi yararlı görmüştü.

İyiki öyle yapmış. Zira I. Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilginin faturası 'İttihatçılara' çıkartılınca, Mustafa Kemal 'İttihatçılardan olmadığını' dile getirerek Anadolu hareketini örgütleme olanağını bulacaktır. Eğer Mustafa Kemal İttihatçıların günahını paylaşmş olsaydı, Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın gerçekleşmesi zora girebilirdi."

– Atatürk'ün yaşamı ve kişiliğiyle ilgili başka ne gibi ilginç noktalar var babacığım?

"Pek çok var. Ama bunların tümünü anlat-

maya kalksam başka hiçbir şeye yerimiz kalmaz.

Fakat gene de seninle paylaşmak isteyeceğim birkaç nokta var. Biraz önce, Fransızcasını geliştirmek için nasıl çabaladığını anlatmıştım. Ve yavrum, oralardan öğrendiği Fransızca ile, Voltaire, J. J. Rousseu, Diderot gibi düşünürleri okumaya gayret ederek, düşünce yapısını oluşturmaya çabalamış. Elimizde, Atatürk'ün okuduğu kitaplar var. Satırların altı çizilmiş, bilemediği sözcükleri yana yazarak herhalde, karşılıklarını aramış.

Kendinle ve arkadaşlarınla bir karşılaştır. Sizlere bir, hatta birkaç dil öğretmeye çabalıyoruz ama, acaba arkadaşlarından kaçta kaçı 'klasikleri' yazıldığı dilde okumak için gayret gösteriyor? Sen bu konuda ne kadar gayretlisin?"

– *Bu arada ince bir azar işittik galiba.*

"Yok kızım. Kesinlikle böyle bir amacım yok. Sadece bir karşılaştırma yapmanı ve olumsuz koşullar içinde, karanlıkları yırtmaya çabalayan, olağandışı bir gencin gayretlerini doğru değerlendirmeni istedim.

Bir başka örnek daha vermek istiyorum. 1918 başlarında, sanıyorum şimdi Slovakya'da kalmış olan Karlsbad'da kaplıca tedavisi için birkaç hafta kalır."

– *Gene lafını kestim ama, Atatürk'ün sağlığı*

nasıldı?

"Atatürk fizyolojik olarak çok 'naif' bir insandı. Atatürk'ün sağlığıyla ilgili yazılmış çok öğretici bazı kitaplar var. Hiç kuşku yok ki, bu hassaslığında cephelerde geçen zor bir yaşamın önemli bir payı vardır.

Biz gene Karlsbad'a dönelim. Orada kendisine, bir pansiyon dairesi ayrılmıştır. İlk sabah kaplıcaya gider. Pansiyonuna dönerken, birden aklına pansiyonda çiçek olmadığı gelir. Hemen bir çiçekciye girer, birkaç vazo ve çiçek alır ve bunları emirerine vererek, odalara koymasını söyler ve ondan sonra dairesine gider.

Düşün yavrum; bir Osmanlı paşası kısa bir süre kalacağı pansiyon odasında çiçek bulunmamasının tedirginliğini yaşıyor...

Bizler ki, çağdaş insanlar olarak yetiştirildik ve çağdaş değerleri benimsedik. Acaba kaçımızın aklına, akşamüstü eve giderken bir buket çiçek almak gelir.

Çağının çok ötesinde bir insandı Atatürk."

– Peki babacığım, Atatürk neden bir aile kurmak istemedi? Eminim ki, harika çocuklar yetiştirirdi ve belki onlar babalarının kaldığı yerden devam ederlerdi.

"Atatürk sıradan bir insan değildi. Herhalde bir ailesi olsun isterdi, ama nasıl bir aile?

Örneğin kısa bir süre evli kaldığı Latife

Hanımefendi, toplumun çok ilerisinde bir insandı ve Atatürk'e layık bir eşti. Fakat bugün biraz tebessümle karşılayacağımız, kadınca bazı kaprisleri vardı. Mustafa Kemal gibi birinin, bunlara katlanmasını düşünmek bile mümkün değildir.

Çocuklarından söz ediyorsun. Peki, ya o çocuklar babalarının adına layık olmasalar ne yapardı? Atatürk'ü bırak bizler ne yapardık? Mustafa Kemal adını taşıyan insanlar ne yapardı? Atatürk'ün çocuğu olmaması, herkes açısından yararlı olmuştur."

– Latife hanım ne yaptı? Nerede ve nasıl yaşadı? Yurtdışına gittiğini ve orada öldüğünü duymuştum.

"Yok öyle bir şey. Dedim ya; Latife Hanım Atatürk'e layık bir eşti. Atatürk'ten ayrıldıktan sonra, kendini unutturdu. O büyük insanın eşi olmuş olmanın sorumluluk ve bilinci içinde, kendi kabuğuna çekildi. İstnbul'un mütevazi bir semtinde; Fatih'te, yalnız başına bir ömür sürdü. Mezarı da Edirnekapı Şehitliği'ndedir.

Bu arada gerek Atatürk yaşarken ve gerekse Atatürk öldükten sonra, yerli ve yabancı basın mensuplarının, kendisiyle röportaj yapabilmek için inanılmaz rakamlar dile getirdikleri söylenir. Fakat Latife Hanım bunların hiçbirine yüz vermedi ve taşıdığı ağır sorum-

luluğun bilinci içinde, köşesinde söndü gitti."

– *Latife Hanım için üzüldüm babacığım.*

"Bence üzülecek fazla bir şey yok. Eminim ki Latife Hanım Atatürk'ün eşi olmanın mutluluğunu, tüm yaşamı boyunca hissetmiştir. Ayrıca bundan sen de bir ders çıkartmalısın. Evlilik son derece ciddi sorumululuklar gerektirir. Başında kavak yelleri esen insanların evliliklerinin sonunu görüyorsun..."

– *Babacığım lütfen korkutma beni... Peki Atatürk'ün askerlik yaşamından hiç söz etmeyecek misin?*

"Elbette edeceğim. Fakat bu konunun senin için fazla ilginç olacağını sanmıyorum. Bu nedenle ayrıntılara girmeyeceğim.

Ayrıca Atatürk'ün askerlik yaşamına girmeden önce üzerinde durmak istediğim bir konu daha var. O da Atatürk'ün içinde yer aldığı 'kuşak'.

Gerçekten, '1880'liler' diye isimlendirebileceğimiz müthiş bir kuşakla karşı karşıyayız. Bu kuşak; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, bir yıldız gibi parlayan, inanılmaz bir özveri ve gayret içinde İmparatorluğu kurtarmaya çabalayan, eşi görülmemiş bir kuşaktır. Musta Kemal de, bunların önde gelenleriydi.

Dönemin sivil ve askeri okullarından çı-

kan 1880'liler çok genç yaşlarında, çok ağır sorumluluklar üstlenmişler ve İmparatorluğun dört bir köşesine savrulmuşlardı.

Mustafa Kemal ve dönem arkadaşları bu 'kaderi' paylaştılar. Atatürk; Trablusgarb(Libya)'daki savaşa katıldıktan sonra, Balkan Savaşları'nda ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde kendini gösterdi. Ve özellikle, Anafartalar'a çıkartma yapmak isteyen düşman kuvvetlerini durdurma konusundanki büyük başarısından sonra, tüm imparatorluk içinde, 'Anafartalar Kahramanı' olarak ün kazandı. Daha sonra Bitlis'in kurtarılışı sırasında, bu kez 'Doğu Cephesi'nde idi.

Askerlik yaşamı ile ilgili vurgulamak isteyeceğim bir başka nokta daha var. Atatürk bu yoğun askerlik yaşamı içinde, askerlerin eğitimi ve başarılı bir subayın nasıl olması gerektiği konusunda, birkaç kitap kaleme alma becerisini gösterdi."

– Atatürk Çanakkale'de savaşırken yaralandığı söylenir.

"Doğrudur. İngiliz gemileri Çanakkale'de siperleri bombalarken, sipere girmemekte direnen Mustafa Kemal, bir şarapnel parçasının göğsüne gelmesiyle yaralanır. Eğer göğüs cebinde, bir cep saati olmasa, bu şarapnel parçası onu öldürebilirdi."

– Babacığım, eğer Atatürk olmasaydı, Kur-

tuluş Savaşı'mız gerçekleşebilir miydi?

"Senin bu güzel sorun, çok kapsamlı açıklamalar gerektiriyor yavrum. Bu soruyu yanıtlayabilmek için; tarhte 'büyük adamlar' ve 'rastlantıların' rolü üzerinde durmamız gerekiyor ki, bunu senin anlayabileceğin bir biçimde anlatabilmek epeyce zor.

Öncelikle şunu vurgulamalıyım ki; tarihte rastlantılar ve büyük adamların rolünü fazla abartmamak gerekir. Zira tarihin belirleyicisi, toplumların ekonomik ve sosyal yapılarının durumudur. Biz buna 'toplumların alt yapısı' diyoruz ve ne kadar mutlu rastlantılar olursa olsun ve ne kadar büyük adamlar gelirse gelsin, eğer toplumların alt yapıları bir 'değişim' ve 'dönüşüme' uygun ve hazır değilse, hiçbir şey yapmak mümkün değildir.

Fakat sorunu bir de öbür taraftan incelersek, rastlantıların ve büyük adamların, tarihsel gelişimi, çok önemli ölçüde etkilediğini de görüyoruz. Örneğin, şuna hiç kuşku duyma ki; eğer Mustafa Kemal olmasaydı, ne Kurtuluş Savaşı'mızı başarabilir, ne de devrimlerimizi gerçekleştirebilirdik. Böyle söyleyince, sanki tarihi belirleyen şeyin 'büyük adam' olduğu izlenimi çıkıyor.

Aynı biçimde, eğer Anafartalar'da Mustafa Kemal'in göğüs cebinde o saat olmasaydı, Mustafa Kemal yoktu. Demek ki, rastlantılar

da tarihi çok önemli ölçüde etkiliyor.

Şimdi bu söylediklerim acaba yukarıda söylediklerimle çelişiyor mu? Hayır çelişmiyor. Eğer şöyle söylersem, sanıyorum daha iyi anlayacaksın. Bak eğer Mustafa Kemal olmasaydı, Kurtuluş Savaşı'mızı da yapamaz, devrimlerimizi de gerçekleştiremezdik. Fakat Mustafa Kemal'i ve Kurtuluş Savaşı'nın kumandanlarıyla, Cumhuriyet'in lider kadrosunu; o günlerin Afganistan'ına ya da Mısır'ına götürürsek, ne bir kurtuluş savaşı yapabilirlerdi, ne de cumhuriyet kurabilirlerdi.

Demek ki; 'belirleyici' olan toplumların alt yapısı oluyor. İstersen şöyle özetleyeyim, tarihte büyük adamların ve rastlantıların çok önemli 'etkileri' vardır. Fakat tarihin gidişini 'belirleyen' asıl faktör toplumların alt yapısıdır.

Galiba biraz karışık oldu. Umarım anlamışsındır."

– Sanıyorum anladım. Artık I. Dünya Savaşı'na geçelim mi?

"Tabii geçelim kızım. Zaten geç bile kaldık."

Dünya Savaşı ve Sonrası

– I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu nerelerde savaştı ve neden yenildi?

"Hatırlarsan, Enver Paşa ile ilgili açıklamalarımı yaparken Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girişinin perde arkasındaki etkenler üzerinde durmuştum. Şimdi de şu kadarını söyleyeyim ki; Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda çok iyi savaşmasına karşın yenilgiden kurtulamadı."

– Galiba, müttefiklerimiz yenildiği için biz de 'yenildi' sayılmışız.

"Hayır, ben öyle düşünmüyorum. Hatta, böyle açıklanmasını çok ayıplıyorum. Osmanlı Orduları çok kahramanca savaşmalarına karşın yenildiler. Düşün ki Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de mütarekeyi imzaladığı zaman, Almanya henüz savaş durumundaydı. Neyse, bu ayrı bir konu.

Mütareke imzalandığında Mustafa Kemal, daha önce de söylediğim gibi, Suriye'de oluşturulmaya çabalanan bir, 'ordular grubunun' başındaydı ve bu ordular grubuna 'Yıldırım Orduları Grubu' adı verilmişti. Ancak;

ABD'nin Fransaya asker çıkartmasıyla boşta kalan İngiliz kuvvetleri bu cepheye getirilince, Osmanlının bu üstün kuvvetler karşısında hiçbir şansı kalmamıştı. Ayrıca unutma ki, Araplar da ayaklanmış ve Osmanlıya karşı İngilizlerin yanı sıra savaşmaya başlamışlardı."

– *Galiba Araplar kandırılmışlar.*

"Evet, İngiltere bağımsızlık vaat ederek Arapları kandırdı. Ama bu konuya hiç girmeyelim.

Yıldırım Orduları Grubu lağvedilince Mustafa Kemal de Adana'ya gelerek trenle İstanbul'a hareket etti ve çok şanssız bir biçimde, 13 Kasım 1918 tarihinde Haydarpaşa'da trenden indi."

– *Neden şanssız diyorsun?*

"Şanssız diyorum, çünkü aynı gün İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve ABD gemilerinden oluşan bir donanma İstanbul'a gelmiş ve toplarını kente çevirerek demir atmışlardı. O Mustafa Kemal ki, o gemiler ve onların getirdiği askerler Çanakkale'yi geçmesinler diye kendi askerlerine, 'Size ölmeyi emrediyorum' diyebilmişti. Şimdi o kahramanlık günlerinin üstüne, o gemileri İstanbul'da görmesinden daha şanssız, daha acı verici ne olabilirdi?

Haydarpaşa'dan karşıya geçerken, bindiği tekne bu savaş gemilerinin arasında kendine yol ararken, yanındaki yaverine döndü ve da-

ha sonra tüm yurda yayılacak olan umut sözcüklerini dile getirdi: 'Geldikleri gibi giderler..."

Gerçekten, geldikleri gibi gittiler. Ama ne sıkıntılar pahasına, ne acılar pahasına, ne özveriler pahasına...

– Galiba, doğru Pera Palas Oteli'ne gitmiş. O Pera Palas, bugünkü Pera Palas Oteli mi?

"Evet yavrum. Pera Palas Oteli'nde bir oda tutarak, deyim yerindeyse 'havayı koklamaya' başlamış. Otel aynı otel ama, bazı değişiklikler yapılmış elbette. Atatürk'ün kaldığı oda bugün bir müze gibi korunuyor.

O günlerin İstanbul'u, tam bir karmaşa içindeymiş. Fakat 'Mütareke İstanbul'u diye isimlendirilen o dönemin anlatımına girmeden önce, Pera Palas'ta yaşanan bir olayı anlatmak istiyorum. Çünkü benim pek hoşuma gider ve Atatürk'ün kişiliği hakkında sana da fikir verebilir.

Pera Palas, o günlerdeki işgal kuvvetleri kumandanlarının da kaldığı bir otelmiş. Bir sabah kahvaltıya indiğinde, aynı yerde kahvaltılarını yapan bir grup İngiliz subayı, bu parlak görünümlü generalin kim olduğunu merak etmişler. Gerçekten, Atatürk girdiği herhangi bir yerde hemen ilgi çekermiş.

Bu genç generalin, 'Anafartalar Kahramanı' olarak tanınan Mustafa Kemal Paşa ol-

duğunu öğrendiklerinde, garsonu çağırmış ve bir şeyler söylemişler. Garson Mustafa Kemal'in yanına gelmiş ve İngiliz subaylarının kendini misafir etmek istediklerini ve izin verirse, parasını ödemek istediklerini söylemiş.

Mustafa Kemal yerinden hafifçe doğrularak İngilizlere gülümseyerek selam vermiş ve garsona şunları söylemiş: 'Teşekkür ettiğimi söyleyin ama onlar burada geçici bir süre kalabileceklerdir, bizim misafirimizdirler. Bizde misafire para ödetilmez. Onların kahvaltı paralarını ben ödeyeceğim..."

– Çok güzel bir ders vermiş İngilizlere. Herhalde yüzleri kızarmıştır. Peki işgal kuvvetlerinin subayları hep böyle otellerde mi kalmışlar?

"Yüzlerinin kızarıp kızarmadığını bilemem. Fakat herhalde, bu olayı daha sonra epeyce düşünmüşlerdir. Otellerde kalıp kalmamalarına gelince, hayır otellerde kalmamışlardır. Zaten bir ülkenin 'işgal edilmesinin' ne demek olduğu bu subayların nerelerde kaldıklarının anlaşılmasından sonra daha iyi anlaşılır.

İşgal kuvvetlerinin kumandanları, ilk günlerde otellerde kaldıktan sonra; (herhalde bir kısmı da gemilerinde kalmıştır) kendilerine ev aramaya başlarlar. Beğendikleri evlere haber gönderirler ve 'Yarına kadar evi terk edin, kumandan yerleşecek' diye haber yollarlar.

Ev sahipleri de, her şeylerini terk ederek evi boşaltmak zorunda kalırdı."

– Peki şikâyet etmezler miydi?

"Kime şikâyet edecekler yavrum? Adam, savaşın galibi olarak gelmiş memleketini işgal ediyor. Evini de alır, canını da alır."

– Bugün böyle bir savaş olsa, eğer yenilmiş olursak gelip bizim evimizi de isterler mi?

"Bugün bir savaş olursa, geride ev falan kalacağını sanmıyorum. Kaldı ki, adamlar bizim evi ne yapsın? Kitaptan, plaktan başka bir şey yok. Onlar giderler Boğaz'daki yalıların kapısına dayanırlar. Artık ötesini onlar düşünsün..."

– Şaka yapıyorsun.

"Elbette şaka yapıyorum. Ama Allah bizlere o günleri göstermesin. Şimdi konumuza geri dönelim.

Biraz yukarıda söylediğim gibi, İstanbul tam bir karmaşa içinde idi. Başta Enver ve Talat Paşalar olmak üzere, önde gelen İttihatçılar bir Alman denizaltısı ile yurtdışına kaçmışlar, İttihat ve Terakki Partisi kendi fesh etmişti. Bir kısım İttihatçılar 'Teceddüt Partisi' adında bir parti kurmuşlarsa da, ömürlü olmamıştı."

– Teceddüt ne demek?

"Teceddüt, yenileşme demek. Fakat bu partinin de hiçbir şansı yoktu. Çünkü her ka-

fadan bir ses çıkıyordu.

Aslında o dönemde ön plana çıkan üç yaklaşım görüyoruz. Bunlarda biri, İngilizlerin insafına sığınarak, 'şerefli bir barış' sağlayabileceklerini sananların düşünceleriydi. Damat Ferit'in ve hatta Padişah Vahdettin'in de paylaştığı bu düşünceyi savunanlar, 'İngiliz Dostları Cemiyeti' adıyla bir de dernek oluşturmuşlardı.

O dönemin kısır tartışmaları içinde, varlığını bir ölçüde hissettiren aydınların ağırlıklı olduğu bir grup, ABD'nin mandat yönetimini talep ediyordu.

Nihayet üçüncü bir grup daha vardı ki; bunlar, mücadele ederek bağımsızlığı yeniden sağlamanın gayreti içinde idiler. Ancak işin bu aşamasında hiç kimse, yeniden bir silahlı mücadeleye girilebileceğini düşünmüyordu.

– ABD mandatından söz ettin babacığım. Biz okulda bunu, 'Amerikan Mandası' olarak öğrenmiştik ve bir türlü anlam verememiştim... Mandat yönetimi ne demek?

"Bir türlü vesayet yönetimi demektir sevgili yavrum."

– Ben bunu da anlamadım!

"Yani, bir tür denetim altında olmak ve temel kararların alınmasında karşılıklı görüşmede bulunmak demektir. Buna karşılık,

mandater devletin, koruma ve kollama sorumluluğu vardır. Bilmem anlatabildim mi?

– Peki Mustafa Kemal bu aşamada ne düşünüyordu?

"Mustafa Kemal, İstanbul'dan umudunu kesmişti. Pera Palas'tan ayrılmış ve Şişli'de bugün müze olarak kullanılan eve geçmişti.

Gene aynı dönemde Mustafa Kemal'in silah arkadaşları, tam bir umutsuzluk içindeydiler. Örneğin Albay İsmet(İnönü), bir tavuk çiftliği açmayı düşünüyordu.

Oysa ki Atatürk, Anadolu'da bir direniş hareketi örgütlenebileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle arkadaşlarının moralini düzeltmeye ve Anadolu'daki kolordu ve tümenlerde görev alma konusunda özendirmeye çabalıyordu.

– Mütareke uyarınca ordu terhis edilmemiş miydi?

"Ordu terhis edilmişti ama, neredeyse sembolik denilebilecek bir biçimde 9 kolordu kurulmuştu. Bunların tümen ve alaylarının çoğu, salt kâğıt üzerinde vardı. Fakat her ne olursa olsun; o sıkıntılı dönemde Anadolu'daki kuvvetler, tek düzenli güçtü ve bağımsızlıktan yana, yurtsever subayların oralarda görev almaları çok önemliydi.

Ve Mustafa Kemal, çoğu tümenlerin başına arkadaşlarının atanmasını sağladıktan

sonra, kendi de Anadolu'ya geçisin bir çaresini aramaya başladı."

– *Bu atamaları nasıl sağlıyorlardı?*

"Unutma ki yavrum, Harbiye Nezareti'ndeki üst rütbeli subayların büyük bir çoğunluğu, dürüst ve yurtsever insanlardı. Atamaları bunlar ayarlıyor ve onaylatıyorlardı. Zaten daha sonra Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya geçişini de, bu insanlar sağlıyacaklardır."

– *Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Sultan Vahdettin'in gönderdiği söyleniyor. Ayrıca Samsun'a gittiği Bandırma Vapuru da, köhne ve pusulası bozuk bir vapur değil, lüks bir gemiymiş.*

"Bizdeki İslam şeriatçıları, Mustafa Kemal'i karalamak için ellerinden geleni yaparlar. Sırasında yalan söylerler, sırasında tarihi tahrif ederler.

Burada birkaç noktayı birbirinden ayırmamız gerekir. Öncelikle şunu belirtelim ki, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen Sultan Vahdettin'dir. Zaten, bunun aksi de mümkün değildi. Siz olağanüstü yetkiler ve geniş bir refakatçiler heyetiyle, işgal bölgesinin dışına gideceksiniz ve hükümetin ve padişahın bundan haberi olmayacak... Kaldı ki; bunun için, İngilizlerden de izin almak gerekiyordu. Zaten bu konudaki tartışmalara, hiç aklım ermiyor sevgili kızım. Türk devriminin beyaz ki-

tabı olan "Söylev' okunursa, bunda Atatürk'in kendini Anadolu'ya Sultan Vahdettin'in gönderdiği, yola çıkmadan bir gün önce Saray'a veda etmeye gittiğini ve kendisini çok överek armağanlar verdiğini anlatır. Ama Vahdettin'in amacı, Atatürk'in deyişi ile, kendi saltanatını kurtarmaktır.

Fakat daha sonra, Anadolu hareketinin 'halk egemenliğine dayanan bir nitelik' kazanması üzerine, bu hareketi boğmak için elinden gelen herşeyi yaptı.

Örneğin; iki kez ayaklanarak, ulusal kuvvetlere güç günler yaşatan Ahmet Anzavur'a paşalık ünvanı vermek gibi; Mustafa Kemal ve arkadaşlarını kâfir ilan eden Dürrizade Abdullah efendinin fetvasının İngiliz uçaklarıyla atılmasını sağlamak gibi; 'Kuvayı Millye'ye (Ulusal Güçler) karşı bir hilafet ordusu, 'Kuvayı İnzibatiye' kurmak gibi; Mustafa Kemal ve arkadaşlarını idama mahkûm eden Nemrut Mustafa mahkemesinin bu kararını onaylamak gibi; akla gelmedik işler yaptı. Zaten savaş sonrasında ülkesini terketmek zorunda kalması da, bu harekete ne denli karşı olduğunu gösterir."

– Peki, Sultan Vahdettin'i Atatürk'e karşı savunmak isteyenler bunları bilmiyor mu?

"Elbette biliyorlar. Fakat insanların kafalarını ne denli karıştırabilirlerse, o derece mut-

lu oluyorlar.

Benzer birşey, Atatürk ve arkadaşlarını Samsun'a götüren Bandırma Vapuru konusunda da yapıldı. 40 metrelik, pusulası bozuk bir vapur için 245 metrelik transatlantik benzetmesi yaptılar. Oysa ki, dünyanın en büyük yolcu gemileri bile, o kadar büyük değildir.

Zaten İngilizler de, verdikleri izne pişman olmuşlar ve Bandırma Vapuru'nu geri döndürmek için, bir savaş gemisi yollamışlardı. Ama köhne Bandırma Vapuru, bata çıka ve kıyı kıyı giderek bu takipten kurtuldu. Ve Atatürk 19 Mayıs 1919'da, Samsun'da Anadolu toprağına ayak bastı.

Atatürk Anadolu'da Kongreler Dönemi

– *Atatürk Samsun'a çıktığı zaman Anadolu ne durumdaydı?*

"Atatürk 'Söylev'ine, Samsun'a çıktığı gün, Anadolu'nun ne durumda olduğunu anlatarak başlar. Bu bakımdan, senin sorun da, çok yerinde bir soru. Ancak ben bu sorunu yanıtlamadan önce, biraz geriye gitmek ve Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda neler olup bittiğini ana hatlarıyla anlatmak istiyorum."

– *Biz; barış konferansı toplantılarının; Versay'da olduğunu sanıyorduk.*

"Doğru biliyormuşsunuz. Versay (Versailles), Paris'in 30-40 kilometre dışında küçük bir yerleşim merkezidir ve sarayıyla ünlüdür. Barış görüşmeleri o sarayda başladı.

Versay'da ipler, İngiltere'nin elinde idi. Her ne kadar ABD başkanı Wilson, bu konferansla ilgili çok umutlu idiyse ve dünya barışının bir daha bozulmamak üzere burada gerçekleşeceğine inanıyorsa da, aslında herkesi, ya da en azından 'galip devletleri' (İngiltere, Fran-

sa, İtalya ve ABD) tatmin edecek bir antlaşma metni oluşturulması, son derece güçtü.

Zaten Versay, bir merkez durumunda idi. Daha sonra; farklı ülkelerin antlaşmaları, farklı yerlerde görüleşecek ve imzalanacaktır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ilk 'ilke kararları' Versay'da alındıktan sonra Londra, San Remo'da tartışılacak ve nihayet Sevr'de imzalanacaktır."

– Paris'te Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ne gibi kararlar alındı?

"Çok ağır kararlar alındı. İngiltere'nin şerefli bir barış tasarısı sunacağını sananlar, çok hayal kırıklığı yaşadılar.

Çatalca'nın batısında kalan Trakya topraklarımız Yunanistan'a veriliyordu. Tüm Arap dünyası, elimizden alınıyor; Anadolu'da, bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan kuruluyordu. Geri kalan topraklarımız, nüfuz bölgelerine ayrılıyordu. Azınlıklar ve kapitülasyonların durumunun tartışılması, ileriye bırakılıyordu. Yani neresinden bakarsan bak, kabul edilebilir şeyler değildi."

– Peki bizim tutumumuz ne oldu?

"Osmanlı delegeleri, bu taslağı reddederek geriye döndüler. Fakat yapabilecekleri herhangi birşey de yoktu.

Bu arada Yunanistan Başbakanı Venizelos, Kongre Sekretaryası'na başvurarak, Batı Ana-

dolu'daki Rum nüfusu bahane ederek, Anadolu'ya asker çıkartmak istedi. İtalya, İngiltere'nin desteklediği bu talebi reddetti, çünkü o bölgede gözü vardı.

İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesi de, bölgenin İtalya kontrolüne girmesini istememesindendi. İstediği gibi yönlendirebileceği Yunanistan'ı tercih ediyordu.

Sonunda İtalya'nın katılmadığı bir toplantıda, Yunanistan'a İzmir'e asker çıkartması konusunda izin verildi. Ancak bu izin gizli tutulacak ve İtalya'nın bile haberi olmayacaktı. Ve 15 Mayıs 1919'da Yunan birlikleri, hemen hiçbir direnmeyle karşılaşmadan İzmir'e çıktılar.

Daha bu işgalin haberleri yurda yayılmadan, 16 Mayıs sabahı Mustafa Kemal, İstanbul'dan ayrılmıştı."

– İngiltere'nin bu politikasına karşı çıkan olmadı mı?

"İtalya karşı çıkma fırsatını kaçırmıştı. Diğer müttefiklerden de bir ses çıkmadı. Ama, çok ilginç bir biçimde, bu konu İngiliz politikacıları arasında yoğun tartışmalara neden oldu.

O dönemde İngiltere başbakanı olan Lord Georg, tüm siyasal kaderini bu politakaya adamıştı. Bir başka ünlü İngiliz siyaset adamı, W. Churchill ise, bu politikanın çok yanlış ol-

duğunu söylüyordu. 'Türkler çok ağır bir yenilgi aldılar,' diyordu, 'orduları dağıldı, moralleri bozuldu. Şimdi önlerine nasıl bir antlaşma metni koyarsak koyalım, imzalamak durumundalar. Ama eğer Yunanlıları Anadolu'ya çıkartırsak bunlar yeniden silaha sarılır ve tüm planlarımız suya düşer.' Zaman Churchill'i haklı çıkardı."

– *Mustafa Kemal Anadolu'ya giderken bunları biliyor muydu?*

"Herhalde bir kısmını biliyordu, ama ne kadarını bildiğini tahmin edemem. Ancak, Osamanlı'nın 'idamı' hazırlıklarının yapıldığının mutlaka bilincindeydi.

Zaten durumun farkında olanlar, git gide çoğalıyordu. Anadolu'nun dört bir yanında, yerel direnme örgütleri kurulmaya başlanmıştı. Bunlar genellikle, 'Müdafa-i Hukuk' başlığı altında örgütlenen insanlardan oluşuyordu. Fakat aralarında herhangi bir iletişim olmayan bu yerel örgütlerin en büyük eksiği, aralarında koordinasyonu (eşgüdümü) sağlayacak bir önderden, bir liderden yoksun olmalarıydı. İşte köhne Bandırma Vapuru; bu işi derleyip toparlayacak lideri, Anadolu'ya getiriyordu.

Mustafa Kemal Samsun'a çok geniş yetkiler ve 'ordu müfettişi' sıfatıyla gelmişti. Harbiye Nezareti'nin onu gönderme bahanesi,

Samsun yöresindeki çetecilerin durumunun incelenmesi ve düzensizliklere engel olunmasıydı. Hem askeri, hem de mülki makamlar üzerinde emir yetkisi vardı.

Mustafa Kemal, herşeyden önce, farklı yörelerde kurulmuş olan direnme örgütleri arasında koordinasyon sağlamanın gerekli olduğuna inanmıştı. Ve bunun için ilk verdiği emir; tüm askeri birliklerin, telgraf merkezlerini elde tutmaları ve hiçbir biçimde bundan vazgeçmemeleriydi. Zaten o dönemde iletişimi sağlamanın başka yolu yoktu. Ve iletişim olmadan da, koordinasyonu sağlayamazdınız.

Mustafa Kemal; tüm kongreler boyunca, Anadolu'da atacağı her adımı, kolordu kumandanlarına, hatta tümen kumandanlarına, vali ve mutasarrıflara bildirerek, onların onayını almıştı. Tabii bu da, Mustafa Kemal'in meşru ve yasal bir çerçeve içinde kalma konusundaki özenini göstermektedir."

– *Oysa ki, Atatürk'ün bir dikatatör olduğunu söyleyenler var.*

"Bu doğru değildir kızım. İleride belki yine değiniriz ama, şimdiden şu kadarını söyleyeyim ki; Atatürk, tüm yaşamı boyunca yasal ve meşru bir çerçeve içinde kalmaya çok özen göstermiştir.

Örneğin Anadolu'ya geçerken, elinde pa-

dişahtan aldığı bir yetki belgesi vardı. Daha sonra Anadolu'da kongreleri örgütlerken, attığı her adımda, meşru iktidar sahiplerinin onayını alarak hareket etmiştir.

Zaten, Anadolu'ya çıkar çıkmaz ilk verdiği beyanatta da, temel talebinin, 'Mebusan Meclisi' seçimlerinin yapılması olduğunu görmekteyiz. Bunu Havza'da, Amasya'da, Erzurum ve Sivas'ta dile getirecek ve Erzurum ve Sivas Kongrelerinin beyannamelerinin temel talebi bu olacaktır. Zaten Mustafa Kemal Havza'da iki kez niyetini dile getirmiş ve gerekirse 'halk egemenliğine dayanan bir hükümet kurulabileceğini' söylemişti. Daha sonra Rauf Orbay, Refet Paşa ve Ail Fuad Paşa ile birlikte yayınladıkları Amasya genelgesinde de, bu düşüncesini kamuoyuna duyurmuştu.

Mustafa Kemal Erzurum'a geldiği zaman, eğer geri dönmezse ordudan ihrac edileceğini anlayınca, kendisi istifa etmiş ve 'sine–i millette bir ferd-i mücahid olarak', yani 'ulusun bağrında, savaşçı bir birey olarak' savaşımını sürdürme kararı almıştı. Ve Anadolu'daki tüm kumandanlar, Mustafa Kemal'e bağlı kalmışlardı.

Mustafa Kemal, Orta ve Doğu Anadolu'da çabalarken, Yunan işgalinin acılarını çeken, ya da bir işgal endişesi yaşayan Batı Anadolu'da da kongreler toplanmaktaydı. Bunlar

arasında, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri özellikle önemliydi.

Mustafa Kemal, tüm yaşamı boyunca TBMM'nin iradesi karşısında hep başını eğmiştir.

Sana Atatürk'ü anlatırken, mümkün olduğunca dipnot kullanmamaya gayret ettim sevgili kızım. Fakat burada Mustafa Kemal'den iki dipnot vermek istiyorum."

– *Çok iyi olur babacığım.*

"İlk vereceğim örnek, Yunus Nadi Bey'le yaptığı bir sohbetten olacak. İstanbul'daki meclis; İngilizlerin İstanbul'u 'resmen' işgal etmeleri üzerine toplantılarını 'talik etmiş' yani 'ara vermişti'. 'Daha uygun bir yerde ve zamanda toplanmak üzere' toplantılarına ara veren meclisi Mustafa Kemal, yeni seçilecek olanlar ve olağanüstü yetkilerle Ankara'ya davet etmişti.

Fakat meclisin toplanması gecikiyor ve Mustafa Kemal tedirgin oluyordu. Birgün Yunus Nadi Mustafa Kemal'e, 'her kerametin meclisten beklenemeyeceğini' söyleyince, Mustafa Kemal'in yasallık konusundaki özenini gösteren çok ilginç bir yanıtı olmuştu. 'Ben her kerameti meclisten bekleyenlerdenim Nadi Bey. Bir devreye yetiştik ki, orada her iş meşru olmalıdır. Ulusla ilgili işlerde meşruiyet, ancak ulusal kararlara dayanmak-

la, milletin genel eğilimlerine tercüman olmakla elde edilebilir... Bence meclis teori değil, gerçektir ve gerçeklerin en büyüğüdür. Önce meclis, sonra ordu Nadi Bey. Orduyu yapacak olan ulus, ve ulus adına meclistir.'

Zaten TBMM'nin açılışından bir gün sonra yaptığı konuşmada, bu konulardaki yaklaşımını çok net bir biçimde ortaya koymaktadır: 'Gerek askerlik yaşamım, gerek siyasal yaşamımın tüm devirlerini ve aşamalarını oluşturan savaşımlarımda, sürekli temel ilkem, ulusal iradeye dayanarak, milletin ve vatanın gereksinimini duyduğu amaçlara yürümek olmuştur!..'

– Atatürk böyle öz Türkçe mi konuşuyordu babacığım?

"Elbette konuşmuyordu. Ama eğer Atatürk'in konuştuğu biçimde verseydim, tek kelimesini anlamazdın. Hadi, sana bir örnek daha vereyim."

– Çok iyi olur babacığım.

"Atatürk Büyük Zafer'in onurunu da kendine biçmiyor, TBMM'ne veriyordu. Zaferden sonra, TBMM kürsüsünde yaptığı ilk konuşmada şöyle der: 'Milletin kaderini doğrudan doğruya üstlenerek, üzüntü yerine umut, perişanlık yerine düzen, kuşku yerine azim ve iman koyan ve yokluktan koskoca bir varlık çıkaran meclisimizin civanmert ve kahraman

ordularının başında, bir asker sadakat ve itaatiyle emirlerinizi yerine getirdiğimden dolayı, bir insan kalbinin ender duyabileceği bir memnuniyet içindeyim...

...Böyle bir miletin aciz bir ferdi olmakla, en büyük mutluluğu hissediyorum.'

Hoşuna gitti mi kızım?"

– *Çok hoşuma gitti babacığım. Ama biz Mustafa Kemal'i galiba Amasya'da bıraktık?*

"Hayır bırakmadık, sadece kronolojiyi biraz ihmal ettik.

Mustafa Kemal Anadolu'ya çıktıktan sonra, Sivas'ta bir ulusal kongre toplamak istediğini duyurarak, temsilci gönderilmesini istedi. Bu arada; Erzurum'da Kazım Karabekir'in özendirmesiyle toplanacak olan kongreye katılacağını ve gelebilen temsilcilerin, oraya da gelmelerini istedi.

Zaten Mustafa Kemal'in ordudan istifa etmesi Erzurum'da olacak ve Kazım Paşa, İstanbul'dan gelen emri dinlemeyerek, Mustafa Kemal'in emri altında kalmaya devam edecektir.

Erzurum Kongre'si tamamlandıktan sonra, oradan seçilen 'Temsil Heyeti' başkanı olarak Sivas'a geçen Mustafa Kemal, Sadrazam Damat Ferit'in tüm engelleme çabalarına karşın, Sivas Kongresi'ni toplayacaktır. Burada alınan önemli kararlardan biri de; 'tüm dağınık ör-

gütlerin Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti başlığı ile tek çatı altında toplanması' olacaktır.

Sivas Kongresi'nin toplanması ve Heyet–i Temsiliye seçerek başına Mustafa Kemal'i geçirmesi, Damat Ferit'in istifasına neden olacak ve yeni atanan Sadrazam Ali Rıza Paşa, derhal seçimlere gidilmesini kabul edecektir.

Kasım 1919'da yapılan seçimlerde, Mustafa Kemal Erzurum milletvekili seçilecektir."

– *Mustafa Kemal, galiba hedefine ulaşmış...*

"Evet ulaşmıştı. Ama nice zorluklarla. Örneğin Erzurum'dan Sivas'a gitmek için gereken paradan yoksundular. Arabalarının lastiği ve benzini yoktu. Eşyalarının taşınması için, birkaç at arabası kiralamanması gerekiyordu.

Sonunda Erzurum'daki cemiyet 1000 lira buldu. Hem bu gereksinimler karşılandı, hem de 'Temsil Heyeti'ne kumanya alındı. Kumanyada; ekmek, siyah zeytin ve tahin helvasından başka birşey yoktu. Yani yavrucuğum, bu günlere çok zor gelindi."

– *Anlıyorum babacığım.*

"Şimdi kaldığımız yerden sürdürelim.

Kasım 1919 seçimlerinde, genellikle Müdafai Hukuk'çular başarılı olmuşlardı. Fakat Atatürk, meclisin İstanbul'da toplanmasını istemiyordu. Zira Mondros Mütareke'sine gö-

re İstanbul, 'fiilen' işgal altında idi ve Atatürk bu işgalin, 'resmen işgale' dönüşmesinden endişe ediyordu. Bu durumda 'ulusun gözbebeği' olması gereken meclis, tehlikeye düşebilirdi. (Zaten zaman onu haklı çıkardı.)

Arkadaşları ve Ali Rıza Paşa'nın temsilcileri ise, İstanbul konusunda ısrarlı idiler. Bu durumda Atatürk, İstanbul'a daha yakın olan ve demiryolu bağlantısı olan bir başka merkeze yerleşmeye karar verdi. Ve 27 Aralık 1919'da, görkemli törenlerle karşılandığı Ankara'ya geldi. Türkiye'nin kalbi, artık Ankara idi.

Bu arada Mebusan Meclisi, 12 Ocak'ta çalışmalarına başlamış ve anahatlarını Atatürk'ün saptadığı 'Misak-ı Milli'yi(Ulusal And) kabul etmişti. Bunun üzerine İngiltere, İstanbul'daki fiili işgali, resmi işgale çevirecek ve Meclis toplantılarına ara verecektir. Bu meclisi Mustafa Kemal, Ankara'ya davet edecektir."

– *Misak-ı Milli nedir babacığım?*

"Misak-ı Milli, Türk milletinin barış masasından verebileceği ödünün sınırlarını dünya kamuoyuna ilan eden bir yemindi. Zaten Türkçemize 'ulusal and' olarak tercüme edebiliriz.

Kısa bir metin olan bu yemini Mustafa Kemal Ankara'da saptamış ve arkadaşları aracı-

lığıyla istanbul'a göndermişti. Mebusan Meclisi bu yemini genel kurulunda kabul ettikten sonra, dünya kamuoyuna açıklamış ve tüm demokratik ülkelerin parlemontalarına gönderilmişti. Zaten İngilizler bu nedenle çılgına dönmüşlerdi.

Misak-ı Milli; yurt içinde hiçbir azınlığa ayrıcalık verilemeyeceğini hükme bağladıktan sonra, Musul hariç bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını, ödünsüz olarak talep eden bir metin idi. Zaten o günden günümüze, Türkiye'nin sınırları, 'Misak-ı Milli' sınırlarıdır ve bu sınırlardan bir karışını kimseye kaptırmama konusunda kararlı olduğumuz gibi, hiçkimsenin bir karış toprağında da gözümüz yoktur."

– Demek Atatürk o günlerden bu günleri görebilmiş...

"Evet kızım, görebilmiş.

Ancak yukarıda da söylediğim gibi; İngilizler, İstanbul Meclis-i Mebusan'ı Misak-ı Milli'yi kabul edince, o ağır barış koşullarını kabul ettirebilmek için, İstanbul'daki 'fiili' işgallerini, 'resmi' bir işgale dönüştürmüşler."

– Bu durumda Mebusan Meclisi de kapanmış, değil mi?

"Hayır kızım. Mebusan Meclisi kapanmamıştır. İngiliz askerlerinin Meclisin kapısına gelerek, kimi miletvekillerini tutuklaması

üzerine, bir önerge verilmiş ve 'Bu koşullar altında meclisin çalışma olanağı kalmadığı ve uygun bir zamanda ve uygun bir yerde toplanmak üzere toplantılarını talik etmesi (ertelemesi)' istenmiş ve dağılmışlardır. Biraz yukarda vurguladığım üzere, aynı gün Mustafa Kemal 'Meclisi', yeni seçilenler ve olağanüstü yetkilerle Ankara'ya davet etmiştir.

Bu meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da çalışmalarına başlamış ve Mustafa Kemal'i 'Meclis Başkanlığı'na seçmiştir. Meclis başkanlığı aynı zamanda devlet başkanlığı gibi bir görevdi."

– Bu tarih 'Çocuk Bayramı' olarak kutlanıyor, öyle değil mi?

"Evet, çocuk bayramı. Tarihte hiçbir devlet kurucusu, devletinin kurulduğu günü çocuklara bayram olarak armağan etmemiştir. Gene aynı biçimde, kurduğu devleti 'gençliğe' armağan eden bir başka devlet bakanı yoktur. Ayrıca unutma ki; Samsun'a ayak bastığı günü ise, 'Gençlik Bayramı' olarak kabul etmiştir."

– Peki babacığım, Atatürk'ün gençliğe bu kadar güvenmesinin kökeninde ne yatıyor?

"Atatürk'in devraldığı miras, son derece olumsuzdu. Bugün Türkiye'de çok güvendiğimiz, 'insan potansiyeli' diye birşey yoktu. Toplumun en nitelikli ve özverili gençleri

cephelerde kalmışlardı. Okuma yazma bilenlerin oranı yüzde 3-4 civarındaydı.

Bu koşullar altında, gözlerini 'ileriye' çevirmek zorundaydı ve tüm umudunu eğitime ve bu eğitimin sonucunda oluşacak olan genç kuşaklara bağlamıştı.

Zaman Atatürk'ü haklı çıkartmıştır."

– Bana biraz Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni anlatır mısın?

"Biz bu meclise '1. Meclis' adını veririz ve çok ilginç ve yiğit bir meclistir. Üzerinde ne kadar durulsa azdır. Devrim yapan bir meclistir. Devrim yapan meclislerin, kendilerine özgü bir havası vardır. Ortak bir amaç, ya da ortak bir düşmana karşı birleşen pek çok kişi, temelde uzlaşmaş çelişkiler içinde olabilirler. Çetin koşullar bireyleri sertleştirir, sinirlendirir. Ödün vermek, uzlaşmak, 'ihanet çizgisinde' olmakla eş tutulabilir. Var olmak, ya da yok olmak savaşımındaki bir ulusun temsilcilerinden, kendi görüşleri dışındaki görüşlere karşı hoşgörülü olmaları beklenemez. Tartışmalar kırıcı ve korkutucu olur. Çoğu kez canını adamış kişilerdir bunlar.

Ortak amaç, ya da düşmana karşı bu uzlaşmaz çelişkiler, bir anarşiye de yol açabilirler. Bunu engelleyecek tek şey, bir 'önderin' toparlayıcılığı ve tartışma dışı tutulan güç ve otoritesidir. İşte Mustafa Kemal'in 1. Mec-

lis'teki işlevi buydu ve son derece önemliydi. Çoğu istanbul tarafından idama mahkûm edilmiş milletvekillerine, Ankara Öğretmen Okulu'nda yatakhaneler kurulmuştu. Zaten bu yatakhaneler kurulmadan önce, bir kısım milletvekilleri, Ankara Garı'nın karşısındaki (bugün Gençlik Parkı olan) açık alanda uyuyorlardı. Fakat burası kısmen bataklık olduğu için, milletvekilleri arasında sıtma çok yaygındı. Bu dönemde, Mustafa Kemal de, Ankara Garı yakınlarındaki küçük bir lojmanda kalıyordu. Akşamları silah sesleri duyulduğu zaman, kendi güvenliğini sağlamanın yollarını araştırırdı. Zira ciddi bir askeri koruma gücü yoktu.

Ankara Öğretmen Okulu'nda da, herkese yetecek kadar yatak olmadığı için, kimi milletvekilleri yerlere yatak sererlerdi. Unutmamak gerekir ki, o günlerin Ankara'sında, Taşhan adındaki kötü bir otelden başka yatacak bir yer ve doğru dürüst bir lokanta yoktu. Milletvekilleri için bir tablidot oluşturulmuş ve ufak bir ücret karşılığı üç kap yemek verilmeye başlanmıştı. Atatürk de aynı yemeği yerdi.

Meclis salonunda da, herkese oturacak yer yoktu. Gene Ankara'daki okullardan getirtilmiş sıralara üçer dörder kişinin oturmasına karşın, çoğunluk gene ayakta kalırdı. Kürsü-

de konuşan milletvekili, elini uzatsa, dinleyenlere dokunabilirdi.

Ankara'da elektrik olmadığı için, salonun ortasına bir kahvehaneden ödünç alınmış bir büyük gaz lambası asılmıştı. Bir soba dışında, hiçbir ısınma aracı yoktu. Zaten salonu ısıtan güç, milletvekillerindeki devrim ateşi idi."

– *Galiba çok büyük zorluklarla çalışmış 1. Meclis.*

"Evet kızım, çok büyük zorluklarla. Yani bugünlerimizin değerini iyi bilmek zorundasınız."

Ulusal Kurtuluş Savaşı

– Bana ulusal kurtuluş savaşımızdan ve iç isyanlardan söz etmeyecek misin?

"Elbette söz edeceğim. Ama senin ders kitaplarından bulup okuduğun şeyleri, bir kez daha anlatmak niyetinde değilim. Onları, zaten değerli öğretmenleriniz sizlere anlatıyorlar. Benim dile getireceklerim, ders kitaplarında bulamayacağın, bazı yorum ve değerlendirmelerim olacak.

Herşeyden önce şunu bilmen gerekir ki, ulusal kurtuluş savaşımız, askeri strateji ve lojistik açılarından tam bir 'mucize'dir. Zaten böyle bir 'silkiniş' beklemeyen Lord Georg, 'Tarihte yüzyılda bir tarihin gidişini değiştiren insanlar olur. Benim şanssızlığım bunlardan biri olan Mustafa Kemal'in benim politikalarımın karşısına çıkmış olmasıdır,' diyecektir."

– 'Mucize' derken ne kastediyorsun babacığım?

"Bu soruyu iyi ki sordun? Yoksa, belki birileri yanlış anlayabilirdi. Mucize; yüzbinlerce evladını cephelerde, çöllerde bırakan yo-

gun ve yenilmiş, moralsiz bir ulusun, yeniden derlenip toparlanması ve ordusunu yeniden örgütleyebilmesidir. Düşün ki; İngiltere tarafından her biçimiyle desteklenen Yunan ordusu, o dönem için en ileri silahlarla donatılmış olarak Ankara'ya girmeye çalışıyordu."

– Bazı yazarlar, ulusal kurtuluş savaşımızın İngiltere'ye karşı değil, Yunanistan'a karşı yürütüldüğünü söylüyorlar. Doğru mu?

"Hiç doğru olur mu, yavrum? Bunu dile getirenlerin amacı, bu savaşı ve sonunda kazanılan büyük zaferi gölgelemek. Akılları sıra böyle davranmakla, Atatürk'ü de küçük düşürmeye çabalıyorlar. Oysa ki kendilerini küçük düşürüyorlar.

Böyle diyenlere şunu sormak gerek: Madem ki ulusal kurtuluş savaşımız Yunanlılara karşı yapılmıştı, o halde savaş sonrasında Mudanya'da mütareke görüşmeleri yapılırken, Yunan temsilcileri neredeydi? Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ordularını temsil eden İsmet Paşa'nın karşısında sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri vardı. Ayrıca, silah bırakışmasını imzalayanlar arasında da Yunanistan yoktu. Eğer salt Yunanlılarla savaşılmış olsaydı, sadece Yunanistan delegesi olması gerekmez miydi? Hadi bunu bir yana bırakalım; en azından, delegeler arasında Yunan delegesi bulunması gerekmez miydi?

Bunlar boş işler kızım."

– *Yunanlılar, bir ara Ankara'ya yaklaşmışlar galiba.*

"Evet çok yaklaştılar. Hatta cephanenin top sesleri, Anakara'dan duyulacak kadar yaklaştılar. Ama buraya geçmeden önce, söylemek istediğim bazı şeyler var.

Bunlardan birincisi; ulusal kurtuluş savaşımız, sadece Batı Cephesi'nde yürütülen bir savaş değildir. Güneyde; özellikle Antep, Urfa ve Maraş kentlerinde, halk kendiliğinden silahlanarak, bir avuç askerle birlikte Fransız kuvvetlerine kök söktürmüştür.

İkinci olarak; Doğu Cephesi'nde, Kazım Karabekir Paşa kumandasındaki 15. Kolordu, Gürcü ve Ermenilere karşı büyük bir zafer kazanmış ve bugünkü sınırlarımızı çizmiştir.

Bunları da ihmal etmemek gerek."

– *Peki Batı Cephesi'nde neler oldu?*

"Yunan kuvvetlerinin ilerlemeleri, ilk aşamada durdurulamadı. İzmir, Aydın, Manisa derken Balıkesir ve Bursa'ya kadar geldiler. Daha sonra İnönü sırtlarında İsmet Paşa kumandasındaki Batı Cephesi birlikleri Yunan ilerlemesini durdurdu. Düşün ki, Çerkez Ethem de aynı günlerde Ankara'ya başkaldırmıştı. Ama bunu biraz sonra anlatacağım.

İnönü sırtlarında iki kez durdurulan Yunan ordusu, müthiş takviye alarak, Ankara'ya

doğru yeniden saldırıya geçti. Eskişehir ve Kütahya yitirildi. Batı Cephesi kumandanlığı, orduyu Sakarya nehrinin doğusuna çekti. En kritik savaş Ankara kapılarında verilecekti. Bu kritik dönemde TBMM, Mustafa Kemal'i göreve çağırdı ve ordunun başına geçmesini istedi. Mustafa Kemal'in bunu kabul etmesi ve halktan son bir fedakarlık istemesiyle, zaten hemen hemen hiçbirşeyi kalmamış olan halk, elinde avucunda ne varsa orduya vererek, orduya güç ve moral kazandırdı. Tarih kitaplarınızda, Sakarya Meydan Savaşı olarak okuduğunuz bu son derece kritik savaş, 22 gün sürdü ve Yunan ordusu yenilerek, Sakarya nehrinin batısına sürüldü.

Bu savaş sırasında TBMM ordusunun 'müdafa hattı' birkaç yerden yarıldı. Fakat Atatürk, 'Müdafaa hattı yoktur, müdafaa alanı vardır. Ve bu alan bütün vatan toprağıdır. Her birlik bulunduğu yerde kalacak ve sonuna dek savaşacaktır,' gibi bir emir yayınladı. Bu savaş taktiği, görülmedik bir taktiktir ve başarıya ulaşmıştır.

Sakarya Savaş'ı sonrasında, Yunan ordusunun artık saldıracak gücü kalmamıştı. Her iki ordu karşılıklı siperlerde bir yıl kadar bekledi. Ve sonunda 26 Ağustos'ta saldırıya geçen TBMM orduları, 9 Eylül'de İzmir'e ve aynı gece Bursa'ya girdiler."

– Galiba Yunan kuvvetleri İzmir'e doğru kaçarken, her yanı yakıp yıkmışlar. Sadece, Bursa'yı yakılmadan kurtarabilmişiz.

"Haklısın kızım. Sadece Bursa'yı yakılmadan kurtarabilmişiz. Zira İstanbul'daki işgal kuvvetleri kumandanlığına haber göndermiş ve 'Eğer Bursa da, diğer kentlerimizin kaderine uğrarsa, halkımızın intikam duygularını frenleyemeyiz' demiş. Ve Yunan kuvvetleri kenti yakmak için bütün hazırlıklarını yapmalarına rağmen, İngiltere'nin araya girmesiyle bu emellerine ulaşamamışlar.

Bursa ile ilgili, anlatmak istediğim bir başka nokta daha var. Bursa; Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildiği zaman, TBMM'de çok dramatik konuşmalar yapılmış ve Bursa kurtarılıncaya kadar kaldırılmamak üzere, Meclis kürsüsüne siyah bir örtü örtülmüştü. Bu örtü, tüm kurtuluş savaşımız boyunca o kürsüde kaldı. Ve zaferden sonra, çok heyecanlı bir oturumla ve gözyaşları içinde kaldırıldı."

İç Ayaklanmalar

– Biraz da iç ayaklanmalardan söz eder misin?

"İç ayaklanmalar üzerinde fazla durmayacağım. Sadece genel olarak, nedenleri üzerinde duracağım. Ve biraz da, Çerkez Ethem'den söz edeceğim. Çünkü ibret alınması gereken bir olay.

İç ayaklanmalarla Türk halkı, son derece ağır bir bedel ödemiştir. Cephanelerde Yunan ve diğer ordulara karşı verdiğimiz şehitten fazlasını, bu kardeş kavgalarında vermişizdir. Neresinden bakılırsa bakılsın, bu olgunun açıklanabilecek bir yanı yoktur.

İç ayaklanmalardan bir bölümü, TBMM'nin Ankara'da çalışmalarına başlamadan önce; bir kısmı da, TBMM açıldıktan sonra gerçekleşmiştir. TBMM'nin açılış öncesindeki ayaklanmaların amacı, meclisin açılışını engellemekti. Sonraki ayaklanmalar ise, bir iktidar mücadelesinin sonucuydular.

İç ayaklanmaların nedenlerini birkaç genel başlık içinde toparlayabiliriz.

1) Meşruiyet sorunu:

İstanbul hükümeti ve Vahdettin, Anadolu hareketini gayrı meşru ilan etmiş ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarını 'isyancı' olarak niteleyerek, düzmece bir gıyabi mahkeme ile, idama mahkûm ettirmişti. Gene padişahın şeyhulislamı, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını 'kafir' olarak niteleyen bir fetva yayınlamış ve bu fetva İngiliz uçakları tarafından, Anadolu'nun dört bir yanına atılarak insanların zihinlerinin karışmasına neden olmuştu.

Bu gelişmelerden sonra, bir takım cahil insanların Anadolu hareketine karşı çıkmalarından daha doğal ne olabilir? Ayrıca düşün ki kızım, çıkarları zarar gören kimi insanlar da, bunları tahrik ve teşvik ediyorlardı.

Umarım, Mustafa Kemal'i görevli olarak Anadolu'ya Vahdettin'in gönderdiğini ileri süren olursa, bunları anımsar ve karşındakine de anımsatırsın."

– *Elbette anımsar ve anımsatırım babacığım.*

"Şimdi iç ayaklanmaların diğer nedenlerine gelelim.

2) İngiltere'nin tahrikleri:

Türkiye'yi son derece ağır barış şartlarını imzalamaya zorlamak isteyen İngiltere, Anadolu'daki gelişmelerden çok ürküyor ve rahatsız oluyordu. Bu bakımdan, Yunanistan'ı sınırsız bir biçimde desteklediği gibi, Ankara'ya karşı girişilen ayaklanmaları bazen el al-

tından, bazen de açıkça destekliyordu.

Örneğin; Ahmet Anzavur'a karşı, ulusal kuvvetlerin yanında yer alan Köprülü Hamdi Bey, birtakım başıbozuklar tarafından öldürülüp cenazesi Balıkesir'e getirilince, İstanbul'dan gelen iki İngiliz subayı Hamdi Bey'i teşhis edecekler ve katillerine iki sandık içinde 40.000 altın vereceklerdir.

Ulusal kurtuluş savaşımızın kime karşı yapıldığını soran ve tartışan arkadaşlarına, bunu da anlat.

3) Etnik nedenler:

Osmanlı'nın parçalanmakta olduğunu gören kimi etnik gruplar, bağımsızlıklarının peşine düştüler. Ancak Anadolu'da devlet otoritesini temsil eden Ankara'nın güçleri ile çatışma durumuna girdiler. Hepsinin sonu acı oldu ama, bu arada oluk gibi kardeş kanı döküldü.

4) Otorite ve kimlik çatışması:

Bu etkeni, özellikle Çapanoğlu ve Çerkez Ethem ayaklanmalarında görüyoruz.

Yozgat'ın ünlü bir ailesi olan Çapanoğulları, boş yere ayaklanarak hem kendi sonlarını hazırlamışlar hem de Ankara hükümetine güç günler yaşatmışlardır."

– *Gerçekten çok dramatik şeyler bunlar.*

"Evet kızım. Ama beni özellikle etkileyen, Çerkez Ethem'in ayaklanması ve sonu olmuş-

tur.

Çerkez Ethem; kurtuluş savaşımızın ilk aşamalarında, özellikle Batı Cephesi'ne düzenli ordu birlikleri yerleştirilmeden önce, Yunanlılara karşı ve iç ayaklanmalarda çok büyük hizmetleri geçmiş bir kumandandı. Hatta biraz abartmalı olarak şunu ileri sürebiliriz ki, eğer Çerkez Ethem ve onun 'seyyar kuvvetleri' olmasaydı, iç ayaklanmaları bastırmakta çok zorlanırdık.

Ancak böylesi hizmetleri olan bir insan, bir nokta geldiğinde elindeki gücün etkisiyle kendini kaybetti. Bastırdığı ayaklanmalar sonrasında, kendi başına mahkemeler kurması; milletvekili olan kardeşlerine güvenerek, Batı Cephesi Kumandanlığı emrine girmeyi reddetmesi vb. gibi gelişmeler, Atatürk'le ters düşmesine neden oldu.

Zaten daha önce, Çapanoğlu ayaklanması sonrasında, kendine mahkeme etmesi için Ankara valisini teslim ettirmeyen Mustafa Kemal'e ateş püskürmüş ve başkalarının da duyabileceği bir biçimde, 'Ankara'ya döndüğüm zaman, onu meclisin kapısında asacağım' demek cüretini göstermişti.

Ve tüm bu olaylardan sonra, Çerkez Ethem ayaklandı. Aynı günlerde Yunan kuvvetleri de Eskişehir'e doğru harekete geçmişlerdi. Batı Cephesi kuvvetleri de Eskişehir'e

doğru harekete geçmişlerdi. Batı Cephesi kuvvetleri; bir yandan Çerkez Ethem'le uğraşırken, bir yandan da İnönü sırtlarını korumaya çalışıyorlardı.

Daha sonra Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem, savaştan sonra Ürdün'e geçecek ve Cumhuriyet'in 10. Yılında çıkartılan aftan yararlanabilecekken, bunu reddedecek ve gurbette ölecektir.

Ben bu ayaklanmayı çok önemsiyorum sevgili kızım. Çünkü insanlar ne denli büyük hizmetler yaparlarsa yapsınlar ve ne denli önemli bir güce sahip olurlarsa olsunlar, hem kendilerine ve hem de düşüncelerine ve çevrelerine çok zarar verebiliyorlar.

Bu olaydan hepimizin alacağı önemli dersler var."

Lozan ve Sonrası

– Herhalde biraz da Lozan Barış Anlaşması'ndan söz edeceksin. Çünkü bu anlaşmayı çok önemsediğini biliyorum.

"Haklısın güzel kızım. Lozan Barış Anlaşması'nı çok önemsiyorum. Zira bu anlaşmanın müzakerelerinde ve sonuçlarında, Türkiye'nin 'kararlılığını' ve 'sarsılmaz iradesini' görüyorum.

Ayrıca unutma ki, I.Dünya Savaşı sonrasında, imzalanan çok değişik anlaşmalar içinde, günümüzde de yürürlükte olan tek anlaşma Lozan anlaşmasıdır. Ayrıca, I.Dünya Savaşı sonrasında çizilen ülke sınırları içinde, günümüzde de geçerli olan tek sınır Lozan ile kesinleşen Misak-ı Milli sınırlarımızdır.

Tüm bunlar Lozan'ın, 'mantıklı' ve 'haklı' bir biçimde sonuçlandırılmış olduğunu gösterir.

Şimdi Lozan'daki gelişmelere geçmeden önce, Lozan öncesindeki birkaç önemli olaya değinmek istiyorum. Bunlardan biri, saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması ve saltanata son verilmesi; öbürü de, Dışişleri Bakanı Yu-

suf Kemal(Tengirşenk) Bey'in istifa ederek yerine, Batı Cephesi Kumandanı ismet Paşa'nın seçilmesi olacak.

Mudanya Mütarekesi'nde, Barış Anlaşması imzalanana kadar, İstanbul'daki yabancı kuvvetlerin kalması kabul edilmiş, fakat bir de Türk birliğinin İstanhul'a gelerek görev alması karara bağlanmıştı.

19 Ekim 1922 tarihinde, Refet Paşa kumandasındaki bir TBMM ordusu birliği, Türk İstanbullular'ın görülmedik tezahüratı ve gözyaşları içinde Kabataş'tan karaya çıktı ve sirkeci, Divanyolu, Beyazıt yoluyla Fatih Camii'ne kadar yürüdü.

İstanbul'da, Tevfik Paşa'nın sadrazam olduğu göstermelik bir hükümet vardı ama, Ankara İstanbul hükümetini tanımıyordu. Ancak İngiltere, kendince bir kurnazlık yaparak, barış görüşmelerine Ankara hükümetinin yanı sıra, İstanbul hükümetini de davet etti.

Bu davet İstanbul hükümetinin ve saltanatın sonunu hazırladı. TBMM, saltanat ve hilafeti birbirinden ayırarak, saltanata son verdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'de sona ermiş olduğunu ilan etti.

Bu gelişmeler üzerine; sadece 'halife' sıfatı kalmış olan Vahdettin, bir İngiliz gemisiyle

memleketi terketti. TBMM halifeliğe Abdülmecid Efendi'yi atadı."

– *TBMM'nin saltanatı kaldırmaya yetkisi var mıydı babacığım?*

"Elbette vardı. Osmanlı ailesi, bu toplumu yönetme yetkisini kimden almıştı? Kime 'sizi yönetebilir miyim' diye sormuştu? Atatürk'in de dile getirdiği gibi, Osmanlı ailesi, milletin egemenlik hakkını zorla 'gapsetmişti'. Şimdi de, TBMM, Türk milleti adına bu hakkı zorla geri alıyordu.

İkinci husus, yani üzerinde durmak istediğim ikinci nokta, Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in istifası ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesi oldu.

Ben bunu da çok önemsiyorum. Zira Yusuf Kemal çok değerli bir diplomat olmasına karşın, Osmanlı geleneğiyle yetişmişti. Oysa ki Atatürk Lozan'da farklı bir anlayış sergilemeye kararlıydı. Ve bunun için, Mudanya görüşmelerinde çok iyi bir sınav vermiş olan İsmet Paşa'nın Türkiye'nin haklarını en iyi bir biçimde koruyacağına inanıyordu. Unutma ki, İsmet Paşa'nın üniformalarından, Kurtuluş Savaşı'nın barut kokusu henüz çıkmamıştı. Ve zaten ismet Paşa Lozan'a indiği gün, farklı bir tavır sergileyeceğini gösteriyordu."

– *Neler oldu babacığım?*

"TBMM'nin delegelerinin iki talebi vardı.

Bunlardan birincisi; 'eşitlik', ikincisi de 'masaya galip taraf olarak oturmak' idi. Ve daha toplantılar başlamadan ilk anlaşmazlık çıktı.

Yapılan programa göre; açılış toplantısında önce İsviçre Cumhurbaşkanı konuşacak ve daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Gürzon teşekkür konuşması yapacak ve toplantı sona erecekti.

İsmet Paşa, 'Bu toplantıda iki taraf var. İngiltere Dışişleri Bakanı konuşursa, benim de konuşmam gerekir. Aksi takdirde trene biner dönerim,' diyerek, TBMM'nin kararlılığını sergiledi. Ve uzun görüşmelerden sonra, bu isteğini kabul ettirdi. Toplantıda çok güzel bir konuşma yaparak, Türkiye'nin çektiği acı ve sıkıntıları anlattı ve barışa ne denli, gereksinimimiz olduğunu dile getirdi.

İngiltere; yeni Türk devletinin, eskisinden farklı bir zihniyete sahip olduğunu anlamaya başlamıştı.

'Yenen taraf-yenilen taraf tartışması' ise, bütün kongre boyunca sürdü. İngiltere, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda yenildiğini ve bu kongrenin bu savaşın hesabını gördüğünü ileri sürerek, galip bir devletin tavrını sergilemek istiyordu. Buna karşılık İsmet Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın galibi olarak masaya oturduğunu düşünüyor ve mağlup bir devletin ezikliğini reddediyordu."

– Lozan görüşmeleri galiba bir ara dağılmış.

"Evet yavrum. Ama bu, bambaşka bir olaydır. Tamamen ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır.

Galiba, daha önce de değinmiştim. Osmanlı İmparatorluğu I Dünya Savaşı'na girdiği gün; her türlü ekonomik, idari ve adli kapitülasyonların tümünü kabul etti. Tabii Ankara, Sevr diye bir anlaşma kabul etmiyordu.

Fakat Lozan'da Fransa ve İngiltere; bu kapitülasyonları, hem de genişletilmiş bir biçimde yeniden kabul ettirmek istediler. Ayrıca Osmanlı borçlarının nasıl ödeneceği konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. İsmet Paşa, 'ülkemin ekonomik esaretini kabul edemem,' diyerek bavulunu topladı ve geri döndü. Daha sonra kongre yeniden toplanacak ve 24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Anlaşması imzalanacaktır.

Ve Devrimler...

– Galiba artık devrimler dönemine geldik?

"Geldik kızım. Ancak bilirsin, ben farklı devrimlerden söz edilmesini sevmem. Aslında, tek ve muazzam bir 'Türk Devrimi' vardır. Ve bu devrimi, 'teokratik bir monarşiden, halk egemenliğine dayanan laik ve çağdaş bir cumhuriyete geçiş' olarak tanımlarım.

Hatta biraz daha ileri giderek, 'teokratik monarşinin kullarından, laik ve çağdaş cumhuriyetin vatandaşına geçiş' olarak tanımlamayı tercih ederim. Yani 'siyasal anlamda kuldan, vatandaşa geçiş' işte Türk devrimi budur. Devrim olarak adlandırdığımız diğer gelişmeler, aslında bu büyük devrimin unsurlarıdır."

– Sanıyorum bir kitabında devrimleri, 'öncü devrimler' ve 'gelişen devrimler' olarak ikiye ayırıyorsun...

"Doğru kızım. Ama unutma ki o kitap, bir ders kitabı ve öğrencilerime birşeyler öğretmeye çabalıyorum. Kaldı ki, ister 'öncü' ister 'gelişen' devrim diyelim, aslında tüm bunlar o büyük Türk devriminin unsurlarıdır.

Benim, öncü devrim olrak adlandırdığım 3 atılım var. Bunlardan birincisi, saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılarak saltanata son verilmesidir.

İkinicisi, 29 Ekim 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıdır. Türkiye zaten 23 Nisan 1920'den sonra ve hele hele saltanata son verildikten sonra, 'fiilen' bir cumhuriyetti. 29 Ekim 1923'de, 'rejimin adı' konulmuştur.

Ve nihayet üçüncüsü; 3 Mart 1924'de hilafete son verilmesi ve Osmanlı ailesine yurt dışına çıkma zorunluluğunu getiren yasanın çıkartılmasıdır. Aynı gün çıkan iki yasa daha vardır ki, bence en az hilafete son verilmesi kadar önemlidir. Bunlardan biri eğitimin birliği, yani 'tevhidi tedrisat' yasası; diğeri de, Harbiye, Şeriye ve Evkaf bakanlıklarının kapanmasıdır.

Gelişen devrimler arasında da; hukuk alanında yapılan düzenlemeleri, eğitim alanında yapılan devrimleri ve toplumsal yaşamla ilgili devrimleri anlıyorum."

– *Galiba hilafetin kaldırılmasına da çok önem veriyorsun.*

"Kızım, benim asıl önem verdiğim şey hilafetin kaldırılması değil, Türkiye'nin laikleşme sürecidir ve hilafete son verilmesi bunun önemli bir aşamasıdır.

Şimdi sırası gelmişken, biraz laiklikten söz

edelim. Laiklik eski Yunanca'dan gelen bir sözcüktür. Eski Yunanca'da 'laikos', ruhban olmayanları, sıradan insanları tanımlayan bir söcükmüş. Daha sonra bu sözcük, Fransızca'ya geçmiş ve biz de Fransızca'dan almışızsız. Laiklik genel olarak, 'din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması' olarak tanımlanır ki, bu tanım yanlış olmamakla birlikte çok eksiktir.

Laiklik, bir ülkede yönetenlerin 'yönetme yetkilerini' Tanrı'dan ya da din kurumundan değil, başka bir kaynaktan almaları ve yönetimin ilkelerini belirlerken, kutsal kitaplara değil, insan aklına ve gereksinimlerine öncelik vermeleridir.

Bu bakımdan, eğer 'halk egemenliğine' dayanan bir yönetim oluşturacaksanız, ister istemez laik olmak zorundasınız. Zira her ekonomik yönetim laik olmak zorundadır. Her laik yönetim, demokratik olmasa bile...

Aslında ders kitaplarında okuduğun ve okuyacağın şeyler üzerinde fazla durmak istemiyorum. Bu bakımdan cumhuriyetin ilanı üzerinde fazla durmayacağım. Saltanatın sona erdirilmesini ise, daha önce anlatmıştım.

Toplumsal yaşamla ilgili devrimlerde amaç, çağdaş ve modern bir toplum yaratmaktı. Örneğin kılık kıyafetin düzenlenmesi ve şapka yasası, ağırlık birimlerinin ve zaman

ölçüsünün değişimi gibi.

Toplumsal yaşamın her yönü, bir düzene sokulmaya çalışıldı. Örneğin adalet mekanizması tam bir dağınıklık içinde idi. Avukatlık kurumu yeniden düzenlendi, noterlik sistemi getirildi.

Gene önemli bir gelişme olarak, soyadı yasası çıkartıldı. Önceleri insanlar aile isimleri, bölge isimleri vb gibi biçimlerde tanımlanırken, tüm uygar dünyada olduğu gibi, vatandaşların soyisimlerinin olması gereği kabul edildi. Bu arada Türk ulusu da, Mustafa Kemal'e olan minnetini dile getirerek, ona 'Atatürk' soyadını verdi.

Bu arada ağırlık, uzunluk, takvim, saat gibi konular elden geçirildi."

– *Babacığım, dikkat ediyorum da, eğitim üzerinde hiç durmuyorsun. Oysa ki eğitim, senin en çok önem verdiğin ve üzerinde durduğun konudur. Bunu anlayamıyorum.*

"Çok haklısın kızım. Fakat eğitimi çok önemsediğim için sona bıraktım. Aslında Atatürk'in kafasında eğitimin üç hedefi vardı. Bunlardan biri, 'Öğrenim' anlamında okul ve okul dışı eğitimdi. Bir diğeri, 'vatandaş bilinci' verme amacına yönelik eğitimdi ve nihayet üçüncüsü, 'bir ulus yaratma' amacına yönelik eğitimdi. Bunlar üzerinde biraz ayrıntılı durmak istediğim için, eğitim konusunu en sona

bırakmayı uygun gördüm.

– Bu hedefleri birbirinden ayırmak mümkün mü?

"Belki biraz zorlama olacak ama, birbirinden ayrı olarak anlatılmasında yarar görüyorum.

Aslında eğitim, Mustafa Kemal ve arkadaşları için, herşeyin öncesinde ve ötesinde önem taşıyordu. Daha önce anahatlarıyla anlattığım Sakarya Savaşı'nın en kritik günlerinde, Ankara'da bir 'Öğretmenler Kongresi' toplanmıştı. Ve gerçekten, uzaktan uzağa top sesleri gelirken, öğretmenler toplanmış ve savaştan sonra nasıl bir eğitim yapılması konusunu tartışmışlardı. Hedef herkese okuma yazma ve dört işlemin (toplama, çıkarma, bölme, çarpma) öğretilmesiydi.

İzmir kurtarıldıktan sonra, Mustafa Kemal'i daha Ankara'ya gitmeden Bursa'daki 'Öğretmen Kurultayı'nda görüyoruz.

Beraberinde Batı Cephesi'nin kumandanlarını da getiren Mustafa Kemal çok önemli bir konuşma yapmıştı. Tabii kelimesi kelimesine aynı değil ama, 'Size kumandanlarımızı takdim ediyorum,' diye başlamıştı konuşmasına. 'Onlar büyük bir zafer kazandılar. Fakat onların yaptıkları şey sadece sizlerin, öğretmenlerin önünü açmak içindir. Asıl zaferi sizler, öğretmenler cehalete karşı savaşta ka-

zanacaksınız.'

O dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesi, Milli Savunma Bakanlığı'nın bütçesinden daha az değildi.

Eğitimin ikinci amacının 'vatandaşlık bilinci'ni geliştirmek olduğunu söylemiştim. Hiç kuşkun olmasın ki sevgili kızım, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının gönüllerinde yatan yönetim biçimi, 'halk egemenliğine dayanan' bir yönetim, yani o günkü anlamıyla bir demokrasi idi."

– Zaten kimi aydınlar Atatürk'ü demokrasiyi getirmediği için eleştiriyor hatta kurduğu devletin yönetim biçiminin, demokrasiyi engellediğini ileri sürüyorlar...

"Haksız davranıyorlar. Ya da bazı şeylerin farkında değiller. Herşeyden önce şunu bilmek gerekir ki; demokrasi, belirli bir 'altyapı' oluşmadan kurulamıyor. Ve bu alt yapının dört unsuru var. Bunlar; yüksek bir gelir seviyesi, ileri bir eğitim düzeyi, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmiş olması ve nihayet, örgütlü bir toplum yapısının varlığıdır.

1920'lerin Türkiye'sinde, bunların hiçbiri yoktu. Ve bu nedenle birkaç kez çok partili yaşama geçme deneyimi yaşandıysa da, sonuç başarısız oldu.

Atatürk ve arkadaşları, işin çözümünü; 'demokrasi bilinci olan vatandaş'ın oluşturul-

masında buldular. Müthiş bir eğitim kampanyasına girişildi. Kul'u, vatandaş bilincine ulaştırmaya çalıştılar.

Afet İnönü adıyla yayınlanan, bir 'Medeni Bilgiler' kitabı vardır. Aslında o kitabın yazarı Atatürk'tür."

– *Gerçekten mi babacığım?*

"Evet yavrucuğum. Elimizde Atatürk'ün el yazısıyla kaleme alınmış olan metin var. Ve o kitabı okurken, insan çok duygulanıyor. Vatandaş kimdir, hak ve sorumlulukları nelerdir, vali kimdir, görevleri nelerdir, askerlik hizmeti nedir, milletvekili kimdir, sorumlulukları ve hakları nelerdir, cumhurbaşkanı kimdir, nasıl seçilir, kim seçer, vs. vs... İnsan gerçekten duygulanıyor. Ve gerçekten; o bilincin verildiği insanlar, kısa bir süre sonra çok partili yaşama geçtiler.

Bu konuda üzerinde durmak istediğim bir başka konu daha var. Bir ülkenin yönetim biçimi, o dönem içinde değerlendirilir. Acaba 1920'lerin dünyasında, hangi ülkede günümüz anlamında demokrasi vardı? Fransa, Belçika ve İsviçre'de kadınlar seçme ve seçilme haklarını II.Dünya Savaşı'ndan sonra kazandılar. ABD'de salt renkleri farklı diye, nüfusun ciddi bir bölümünün değil demokratik hakları, insan hakları yoktu... Şimdi, bu ülkelere bakarak, Atatürk Türkiyesi'nin demokra-

tik olmadığını söylemek mümkün mü?

Zaten o günlerin dünyasında, ülkeleri insan haklarına saygı ve demokratik haklar açısından bir sıralamaya tabi tutsak, Türkiye bu konuda mutlaka en ileri ülkeler arasında yer alırdı. Belki İngiltere ve İskandinav ülkeleri Türkiye'nin önünde yer alabilirlerdi. Ama geri kalan tüm ülkelerden iyi durumdaydık.

Sana bir de örnek vereyim. Almanya'da Hitler'in zulmünden kaçan öğretim üyelerinin büyük bir bölümü Türkiye'ye geldi. Oysa ki bu insanlar, ABD başta olmak üzere, bir sürü ülkeden davet edilmişlerdi. Bir otoriter rejimden kaçarken, bir başka otoriter rejimin hüküm sürdüğü bir ülkeye giderler miydi?"

– *Herhalde gitmezlerdi babacığım.*

"Bunun bir de ilginç bir hikâyesi vardır. İlgini çekerse anlatayım."

– *Çok memnun olurum.*

"Almanya'dan gelen hocalardan biri, Prof. Hirsch 'Hitler'in başbakan olduğu ülkenin vatandaşı olmaktansa, Atatürk'in ülkesinin vatandaşı olurum,' demiş ve Alman vatandaşlığından çıkarak Türk vatandaşı olmak için başvurmuş. Tabii dilekçesi hemen kabul edilmiş.

O dönemde Almanya'dan gelen öğretim üyelerine, Türk öğretim üyelerinin iki katı maaş ödenirmiş. Tabii Prof. Hirsch de çift

maaş alıyormuş. Ama Türk vatandaşı olarak ilk maaşını almaya gittiğinde, eski maaşının yarısını aldığını görmüş.

Doğru muhasebe müdürüne gitmiş. Kahveler söylenmiş, durumu anlatmış. Müdür, 'Yapılan işlem doğru hocam,' demiş. 'Siz artık Türk vatandaşı olduğunuz için, Türk hocalar ne maaş alıyorsa, o kadar maaş alacaksınız. Prof. Hirsch itiraz etmiş. 'Hiç öyle şey olur mu?' demiş, 'ben ona göre bir yaşam tarzı kurdum. Ev kirası, hizmetçiye ödediğim para vs. çok tutuyor. Bu maaşla geçinemem..."

Gülmüş muhasebe müdürü, 'Doğrusunuz hocam' demiş. 'Ama Türk olmak kolay değil..."

– Şaka yapıyorsun. Hiç böyle şey olur mu?

"Hayır şaka yapmıyorum. Elbette olabilir ve olmuş. Neyse şimdi bunları bırakalım da eğitimin son amacına geçelim."

Bir Ulus Yaratmak

– *Evet babacığım, eğitimle bir ulus yaratmak...*

"Evet, bir ulus yaratmak... Ama salt eğitimle değil.

Daha önce değinmiştik. Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir imparatorluktu ve Avrupa'da ulusçuluk akımı başladığı andan itibaren varlığını sürdürmesi olanaksız hale gelmişti."

– *Evet, anımsıyorum.*

"İşte o dönemdeki Osmanlı aydınları, imparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için değişik görüşler ortaya attılar. Bunlar bazı genel başlıklar içinde toplanır ve bizi en çok ilgilendirenleri 'Osmanlıcılık' ve 'Türkçülük' tür.

Osmanlıcılık akımı, İmparatorluğu oluşturan farklı ulusların bireylerinde, ulusal ve etnik duygularının üzerinde bir 'Osmanlılık' duygusu yaratma amacındaydı. Bu çerçeve içinde, 'İttihad-ı anasır', ulusların birliği diye bir kavram ortaya atmışlardı. Fakat osmanlılık duygusu, ulus duygusunu ortadan kaldı-

ramamıştı.

Bir başka akım, Türkçülük akımı idi. Türkçülük akımının yazarlarının önemli bir bölümü, Rus zulmünden kaçan 'türkolog'lardı. Bir tür, 'öze dönüş' öneriyorlardı.

Cumhuriyet, bu iki anlayışın sentezini yaptı. Bir yandan miras olarak devralınan 'farklı etnik yapıları' bir pota içinde eritmeye çabalarken; bir yandan da, 'vatandaşlık temeline dayanan' bir Türklük bilinci yaratmaya çabaladılar.

Aslında özellikle Rumeli'ni terkettikten sonra ve Yunanistan'la 'mübadele' anlaşmasının yapılması ve Anadolu'daki Rumların, Yunanistan'daki Türklerle değiştirilmesini izleyen dönemde, nisbeten homojen(türdeş) bir nüfusa sahip olunmuştu. Fakat dinsel açıdan bir homojenlik olmasına karşın, etnik olarak büyük bir çeşitlilik içindeydi. Kendi dilleri, alfabeleri, edebiyatları, gelenekleri, folklarları vb. olan yirmiden fazla etnik grup vardı.

İşte Cumhuriyet, 'Türkiye'ye vatandaşlık bağı ile bağlı olan ve kendini Türk sayan herkesin Türk' olacağını dile getirerek, anayasal eşitliğe dayanan bir 'Türklük' kavramı ortaya attı ki; bugün de aynı resmi anlayış geçerlidir.

Fakat bunu, birtakım yan kurumlarla desteklemek gereksinimi duyuluyordu. Yeni bir

'tarih tezi' ortaya atıldı ve bu çerçeve içinde Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alacak, fakat 12 Eylül sonrasında, cemiyet özelliği bozularak, bir devlet dairesi haline dönüştürelecektir.

Gene aynı amaç doğrultusunda kurulan ve 'Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarma' gayretine girişecek olan Türk Dilini Tetki Cemiyeti, zaman içinde Türk Dil Kurumu adını alacak ve gene 12 Eylül'ün darbesiyle, devlet dairesi haline dönüştürülecektir.

Ve eğitimle bir ulus yaratma gayreti kesintisiz sürdürülecektir. Sümerbank'a Sümerbank adının verilmesini de, Etibank'a Etibank adının verilmesini de böyle değerlendirmek gerekir.

Biz bu topraklarda, bizden önce kurulmuş tüm uygarlıkların mirasçısı ve sahibiyiz. Aynı topraklarda yaşıyor, aynı güneş, aynı bitki örtüsü, aynı deniz... Herşeyimizle onların devamı olarak kendimizi değerlendiriyoruz. Ve tüm bunları, 'Türk' kavramı içinde eritmeye çabalıyoruz.

Aslında bu konu çarpaşık bir konudur ve ne derecede anlayabildiğini bilemiyorum."

– Gayet iyi anladım babacığım. Ama şu alfabe konusunu hiç açmadın. Alfabemizi neden değiştirdik?

"Evet, bu konuya değinmemişim. Kısaca değineyim.

Türkçe, Arap alfabesiyle yazılması çok zor bir dil. Çünkü sesli harfleri yok Arap alfabesinin. Kelimenin ne olduğunu, cümlenin gelişinden anlamak gerek. Oysa ki Latin alfabesi temeline dayanan Türk alfabesiyle, herşeyi yazmamız mümkün.

Ayrıce Türk alfabesiyle okuma yazmayı öğrenmek çok kolay."

Sonuç

– Bu sohbetimizde, Atatürk'le ilgili çok şey öğrendim babacığım. Peki ama nasıl oluyor da günümüz Türkiye'sinde bazı yazarlar, bazı çevreler Atatürk'e dil uzatıyorlar? Neden bazı insanlar laik cumhuriyetimize karşı çıkıyorlar? Bir saattir anlattıklarını bunlar bilmiyorlar mı?

"Birşeyler öğrenmiş olmana çok memnun oldum kızım. Soruna gelince doğrusu yanıtlaması çok zor.

Bugün Türkiye'de Atatürk'e ve laik cumhuriyetimize karşı olanların oluşturdukları bir 'şer cephesi' oluştu."

– 'Şer' ne demek?

"Şer demek, kötülük demektir. Şer cephesi de, bir anlamda kötülük cephesi demek oluyor.

Bu cephenin üç unsuru var. Bunlardan biri, laik düzenimiz yerine bir İslam şeriatı getirmek isteyen dinci çevreler. Bir diğeri, Misak-ı Milli sınırları içindeki ülkemizi, etnik temellere dayanan bir biçimde parçalamak isteyenler. Ve nihayet üçüncü bir grup daha var

ki; bunları 'süper zekâlılar' olarak isimlendiriyorum ve bunlar Cumhuriyetimizin kuruluş felsefesinin demokrasiye uygun olmadığını ve Atatürk'ün bir diktatör olduğunu iddia ediyorlar.

Doğrusunu istersen; ilk iki grubu, (kendi düşünceleri açısından) anlamak mümkün. Ama bu üçüncü gruba dahil olan yazarları anlamakta, gerçekten çok zorlanıyorum. Zira eğer Atatürk aydınlanması olmasaydı, bunların hiçbiri var olamazdı. Ama ne diyelim, herhalde kendilerini ve düşüncelerini haklı buluyorlardır."

– *Ben onları haklı bulmuyorum. Hele bugün anlattıklarından sonra. Herşey için teşekkür ediyorum babacığım. Çok zaman ayırdın bana. Doğrusu pek umudum yoktu...*

"Seni gidi seni... Ben kızıma her zaman, zaman ayırırım ve bundan müthiş mutluluk duyarım. Asıl ben, 'kızım büyüsün de bunları onunla konuşabileyim' diye bekliyordum. Bugün çok mutlu oldum. Ben de sana teşekkür ediyorum."

Kızıma Atatürk'ü Anlatıyorum

Katıldığım Atatürk konulu bir konferansın bitiminde kızım Ayşegül beraberindekilerle yanıma geldi. Çevresindekiler gülüşüyorlardı. Neden güldüklerini sorduğumda, çok hoşuma giden bir şeyler anlattılar.

Konferans devam ederken, Ayşegül'ü fuayede gören kimi tanışlarım; "Baban ne anlatıyor?" diye sorduklarında, "Vallahi" demiş, "Atatürk-Matatürk birşeyler anlatıyor ama ben anlamıyorum"...

Kızımı kucakladım, öptüm, kokladım ve büyüdüğü zaman ona Atatürk'ü anlayacağı bir biçimde anlatmanın sözünü verdim. Yani şu anda elinizde tuttuğunuz bu kitabı yazmaya yıllarca ve yıllarca önce karar vermiştim.

Umuyorum Ayşegül'e ve onun yaşıtlarına yararlı bir kitap olur ve haklı olarak, "Türk milletinin bir şansı" olarak değerlendirdiğimiz Atatürk'ü anlamalarına katkıda bulunur...

GÜNCEL YAYINCILIK

975-8020-64-1

9 789758 020645